

VIII. Traducerea ca opțiune și ca libertate

În perioada de formare a normei literare, timp de câteva generații, traducătorii nu se aflau în situația de a deprinde și folosi o normă literară deja constituită, ci de a participa activ la crearea acesteia. Ei nu aveau a transporta conținuturi în cadrele unei norme, folosind un dat existent – eventual ajustabil în spiritul unor principii deja stabilite și funcționale. În încercarea lor de a reda texte culte, ei se aflau în situația de a face eforturi în vederea înțelegerii propriului sistem – privind la structura incipientă a aspectului literar, la cea a aspectului popular local și la modelul străin – spre a crea ei înșiși principii de selecție a materialului lingvistic, totodată apte pentru a asigura reproductibilitatea realizărilor lingvistice, în limitele rigorilor unei norme literare.

Întrucât sistemul nu-și crease cadrele și mijloacele de a se manifesta în modalitățile caracteristice unui aspect literar, în acea perioadă, presiunile pe care traducătorii și revizorii le aveau de suportat decurgeau din interacțiunile petrecute între particularitățile aspectului popular local, caracteristicile lingvistice ale modelelor străine cu care relaționau și – pe fondul circulației textelor și a indivizilor – rezultatele la care ajunseseră diferitele variante literare locale.

Aceste presiuni se desfășurau într-un cadru tensionat de două dominante: urmarea textului-sursă și a limbii-sursă și obținerea înțelegerii textului de către receptor. Prima cale avea a asigura încheierea lucrului în conformitate cu anumite principii din epocă, fiind capabilă să asigure corectitudinea traducerii. Cea de-a doua, fără a ignora textul-sursă, urmărea un scop mai dificil de atins, dar care, în esență, era principala miză a traducerii. Aceste două mari dominante erau modulate de felurite alte scopuri derivate, precum și de condițiile particulare generate de universul cultural și social în care se desfășura traducerea.

În unele cazuri, ascultînd de necesitatea de a reproduce textul întocmai, dar avînd în minte că acel text ar trebui înțeles de un receptor concret – lucru care se petrecea prin intermediul unei limbi reale –, traducătorii se vor concentra și în direcția edificării unui aspect literar

apt de a îndeplini acest deziderat. Apoi, conform cu trăsăturile definitorii ale mediului cultural, traducătorii vor opta pentru o sursă sau pentru mai multe, eventual cu consultarea și a unor versiuni românești deja existente. Folosind mai mult decât o sursă, traducătorii pot dobîndi nivele superioare de înțelegere a procesului de traducere, croindu-și calea către independența oferită de acest procedeu. Aici se află unul dintre motivele pentru care traducerile din spațiul cultural românesc al secolelor al XVI-lea și al XVII-lea prezintă destule diferențe sub aspectul concepției și execuției, cu implicații asupra configurației aspectului literar rezultat în fiecare dintre acestea.

Astfel, există traducători și revizori care urmează cu destulă fidelitate modelele străine. În general, aceștia folosesc modelul în mod creativ, se inspiră din acesta, îi urmăresc construcția și funcționarea pentru ca, apoi, observînd configurația și posibilitățile propriului sistem, să edifice aici o normă echivalentă celei observate la model. Alții observă modelul străin, aspectul literar și pe cel popular românesc, dar numai pentru a afla căile pe care ar putea concepe și pune în act mijloace adecvate de a exprima – în modalități culte și inteligibile pentru cît mai mulți utilizatori ai sistemului limbii române – respectivele conținuturi.

Toate acestea, însă, nu pot fi mereu duse la capăt. Fie că se află sub imperiul unei concepții, fie că este forțat de neajunsurile limbii române, prins între incompatibilitățile dintre limba română și limba-sursă și avînd de făcut față unor mize complexe și divergente, traducătorul va prefera să se concentreze asupra mijloacelor și modalităților de construcție și exprimare caracteristice limbii române sau să reproducă sugestiile și chiar imaginea modelului. Precum se observă, în activitatea de traducere, încercîndu-se construirea unui aspect literar, sistemul este pus la lucru în funcție de posibilitățile și de capacitățile traducătorilor, de concepțiile și scopurile lor, în relație cu rezultanta interacțiunilor dintre sistem și modelul străin.

Deși textele acestea se construiesc cu materialul lingvistic procurat de aspectele populare locale, adică pe baza unui sistem comun, nesemnificativ diferențiat în plan local, concepțiile de la baza

traducerilor determină multe dintre soluțiile de traducere alese, acestea avînd consecințe asupra procedeeleor lingvistice aplicate și, așadar, asupra rezultatelor. Vechea normă literară românească va purta urmele acestei baze diferențiate, dar și pe cele ale influențelor exercitate de către sursele devenite modele, modulate de concepțiile și nivelele de competență ale traducătorilor. De aceea, aspectele literare locale vor prezenta rezultate asemănătoare, dar neidentice ca formă, eficiență și posibilități. Cauza stă în ponderile diferite ale factorilor implicați în tot acest travaliu.

Cele care au permis, în primul rînd, ca aspectul literar românesc să se contureze în modalități diferențiate au fost diferențele dintre caracteristicile lingvistice ale modelelor urmate. Flexibilitatea modelelor, sugestivitatea și capacitatea lor de a indica posibilități au contat mai mult decît alți factori precum vechimea sau stabilitatea acestora.

Cu alte cuvinte, calitatea de model se află în capacitatea sa de a-și plia sugestiile, în mod eficient, nevoilor structurale și funcționale pe care cealaltă limbă le are, adică de a se constitui în model și călăuză pentru a genera un aspect literar constituit în chipul celeilalte limbi, iar nu în autoreproducerea sa riguroasă în formele celeilalte limbi (uneori, și acestea modificate în chipul limbii-sursă), adică nu de a se constitui în tipar pentru a genera o replică fidelă.

De aceea, limbi precum slavona și greaca nu au putut oferi limbii române sugestiile eliberatoare necesare pentru ca aceasta sa-și găsească un drum propriu, nu i-au putut dezvolta capacitățile necesare pentru a-și găsi în sine resursele și modalitățile de constituire a unui aspect literar autonom. Contactul cu slavona și cu greaca, luate ca modele, nu putea îndemna decît la încercarea de reproducere a acestora prin materialul limbii române. Contactul cu o limbă precum latina putea fi util nu prin aceea că oferea modelul unei structuri cimentate cu peste o mie de ani în urmă, ci prin sprijinul de natură genetică, care facilita regăsirea unor tipare și utilizarea unor resurse compatibile la modul cel mai intim cu structurile de bază ale românei, în măsură să le hrănească pe acestea.

Contactul cu o limbă precum maghiara sau cu limbile slave vii – care reușiseră să facă pași importanți pe calea edificării unui aspect literar –, adică cu limbi avînd aspecte literare proaspete, generate pe calea unor procese aplicabile și în cazul românei era mai în măsură să stimuleze și să faciliteze procesele inițiatice necesare dezvoltării unui aspect literar.

Dintre două modele acceptabile și asumabile, șansele cele mai mari le are cel mai adaptabil la condițiile concrete și la nevoile de moment ale limbii în formare. În general, modelele cizelate și statornicite în timp sînt mai rigide și tind să-și impună caracteristicile fără a se plia nevoilor structurale și funcționale ale limbii în formare, pe cînd modelele recent formate prezintă mai slabe și mai puține tendințe de a-și transla caracteristici asupra imitatorilor.

În al doilea rînd, scopurile au avut o mare capacitate în a determina și orienta rezultatele. Ca rezultate imaginate, scopurile au nevoie de acțiuni care să le împlinescă. Tipurile de acțiuni și căile pe care acestea se desfășoară pot duce la îndeplinirea scopurilor, însă generează și felurite alte consecințe, iar unele dintre acestea pot deveni scopuri aparente.

Textele concepute pentru a ajunge la înțelegerea unui public concret, variat sub aspect diastratic și diatopic, în mod necesar au pus în act posibilități mai vaste, mai dinamice și mai eficiente în a genera înțelegere. În felul acesta, o dată cu aspectul literar s-a dezvoltat și publicul, care a avut posibilitatea ca, prin pătrunderea structurilor și sensurilor textului, să participe realmente la o parte a procesului. În momentul în care textele dobîndesc capacitatea de a interacționa profund cu publicul, relația dintre limbă și receptor se desfășoară în ambele sensuri, ambii poli căpătînd valențe formative. Încercînd, cu deosebire, obținerea unui text care să conțină mesajul la un nivel calitativ comparabil cu cel al versiunilor străine, acești traducători vor fi mai puțin preocupați de compatibilitatea textului românesc cu configurația modelului și mai mult de găsirea unor modalități de exprimare care să fie inteligibile pentru publicul larg.

Desigur, modalitățile concepute trebuiau să fie adecvate pentru redarea nuanțată a unor conținuturi conceptuale complexe, turnate în forme adeseori complexe. Acești traducători vor apela la toate resursele posibile (venind dinspre aspectele literare local și paralele, dinspre aspectul popular local, sugestiile modelelor străine, toate acestea oferite de versiuni românești și străine ale textului, precum și de alte texte).

Textele concepute spre a edifica un aspect literar, prin urmarea unui model cultural, fără preocupări constante și profunde pentru obținerea înțelegerii la nivelul cititorului, adică neadresate în mod real unui cititor, nu pot avea această trăsătură, de aceea limba pe care o creează rămîne un construct abstract. Din acest motiv, la această categorie de texte, edificarea aspectului literar se obține pe căi mult mai greoaie. Încercînd să se sincronizeze cu ceea ce se întîmpla în epocă, mai puțin atenți la receptor, acești traducători vor avea ca scop mai degrabă reproducerea, iar nu traducerea textului sacru. Chiar dacă vor urmări obținerea unui text conform cu cel oglindit de model, acești traducători se vor lovi de necesitățile limbii și vor căuta modalități prin care limba română să reflecte în chip potrivit ceea ce apărea în limba-sursă. Obținerea înțelegerii la receptor nefiind decît un scop de rang secund, aspectul lingvistic obținut va fi mai degrabă comparabil cu cerințele și structurile limbii-sursă decît cu cele ale limbii-țintă.

Chiar dacă aceste două situații nu există în stare pură, în perioada vechii române literare, în spațiile estic și vestic ale teritoriului dacoromân, datorită ponderii diferite pe care cele două dominante le-au avut, rezultatele la care s-a ajuns erau sensibil diferite.

Fiind un act conștient, deliberat, traducerea se constituie și ca urmare a unui șir de opțiuni. Opțiunea pleacă de la scopurile traducerii acelu text concret – prin care se constituie și principiile traducătorului asupra traducerii în general și asupra traducerii la care lucrează –, trece prin constrîngerile limbii în care traduce și prin cele ale modelelor, și revine la scopul de a obține un text inteligibil pentru cititor sau de a reproduce textul-sursă în limba-țintă.

Principiile traducătorului nu pot depăși anumite limite ale epocii și decurg din rezultatele pe care aceasta le-a obținut în astfel de

întreprinderi, la care se adaugă elemente pe care traducătorul le-a observat sau dedus din lucrări similare, precum și urmărind construcția modelelor sale, și pe care și le-a însușit considerându-le aplicabile și potrivite pentru propriile scopuri. Avînd mai mult de o sursă, presiunile dinspre acestea se diversifică, dar devin mai lejere, mai ales cînd între ele există diferențe, iar tentația compilației devine predominantă.

Întrucît scopul principal, prin acțiunile traducătorului și prin căile pe care acesta le adoptă, poate ajunge să genereze alte scopuri secundare (de exemplu, translarea conținuturilor are nevoie de mijloace lingvistice dezvoltate, ceea ce se poate obține prin orientarea asupra limbii, fapt ce poate deveni scop în sine), avînd în vedere mai multe modalități de a obține anumite rezultate, dar și mai multe rezultate, traducătorul poate manifesta de-a lungul aceluiași text comportamente variate, aparent contradictorii. Precum se observă, opțiunea sau alegerea nu reprezintă un act lipsit de cadru și de forțe determinative, ci o rezultată a acțiunii anumitor factori care se ierarhizează. În acest fel, opțiunea, sau alegerea, se încarcă de semnificații.

Dezvoltîndu-se sub imperiul unor modele străine și pe calea încercării de a reproduce acele modele mai degrabă decît de a le folosi orientativ, aspectul literar din ariile moldovenești și muntenesti va evolua lent, păstrînd urmele tiparelor sintactice, de construcție a cuvintelor și lexical-semantice imprimare de modele. În Transilvania, mediul cultural dominat de alte concepții va face ca limba română să fie stimulată spre a-și rafina mijloace de expresie pe care le va dezvolta cu propriul material, punînd în act propriile tendințe, orientîndu-se prin observarea modelelor și încercînd să atingă performanțele acestora în chip propriu, nu prin reproducerea lor în sînul ei.

Acestea sînt principalele cauze pentru care textele moldovenești și cele muntenesti sînt mai relaționate cu formele modelelor străine, cu modalitățile de conceptualizare ale acestora, aspectul literar de aici fiind mult mai puțin exersat în direcția valorificării valențelor proprii limbi. Orientate către cerințele limbii române și lipsite de corsetul limbilor străine, suple și îndreptate spre a obține înțelegerea lor de către receptor, textele transilvane au folosit modelul pentru a privi la

posibilitățile căii mai degrabă decît la tiparele acesteia, la limbă ca la un mijloc și nu ca la un scop, la rezultatul comunicării, iar abia în subsidiar la cel al procesului – chiar și atunci doar pentru a îmbunătăți comunicarea și eficiența transmiterii mesajului.

Întrucît limba română era lipsită de un aspect literar, în zona estică – unde tendința a fost păstrarea limbii aristocrației alogene, ca limba cultă –, la momentul primelor traduceri s-a încercat constituirea unui aspect literar conform modelului slavon. Abia constrîngerile generate de necesitatea înțelegerii textului – la care se vor alătura rezultatele obținute succesiv – vor conduce la utilizarea resurselor și posibilităților oferite de limba română. În zona vestică, sub influența ideologiei protestante, tendința dominantă a fost de valorificare a resurselor limbii române, de creare a unei căi standardizate prin care receptorii de toate categoriile să ajungă la înțelegerea conținuturilor. De altfel, procesul acesta a fost stimulat și încurajat de procesul paralel prin care maghiarii înșiși, aflați în proces de construcție a normei culte, își degermanizau limba.

Chiar dacă, în esență, toate soluțiile de traducere decurg din opțiuni făcute de traducător, în conformitate cu diferite tipuri de posibilități, cu concepția acestuia și cu scopurile traducerii, în cele ce urmează vom urmări cîteva situații în care opțiunile (gramaticale, lexicale și de traducere) indică atît situația în care se afla sistemul paradigmatic (unde trebuie să existe cel puțin o altă soluție echivalentă, ori ca nivelul de dezvoltare a sistemului să permită deja posibilitatea creerii mai multor forme de exprimare pentru acel conținut) al limbii române, utilizat în vechile traduceri de texte religioase, cît și modalitățile în care vechiul aspect literar românesc își constituia un sistem paradigmatic.

Multe dintre exemplele care urmează ilustrează procesul de eliberare a traducătorului de modele – interne sau externe –, rolul acestora devenind doar consultativ sau orientativ. Prezența acestor situații este sugestivă și relevantă în ceea ce privește mentalitatea în schimbare a traducătorilor și revizorilor, importanța crescută acordată necesităților limbii române și cerințelor receptorului. Observînd că opțiunea este posibilă și îngăduită, precum și că aceasta poate genera

mijloace de exprimare adecvate cerințelor limbii, ușurând transmiterea mesajului, încercînd să întărească aceste două achiziții și să atingă rangul surselor și modelelor urmate, traducătorii vor fi stimulați să găsească noi soluții de traducere. Pașii de început sînt mici, desigur, iar realizările pe măsură, însă eliberarea de modele rămîne un element ce a contribuit la edificarea aspectelor literare ale limbilor vernaculare.

VIII.1. La nivel gramatical, în condițiile în care sursele nu prezintă diferențe în măsură să inducă deosebiri între rezultatele traducerilor, acestea derivă din felul în care traducătorii înțelegeau să utilizeze resursele oferite de limba română pentru a reda anumite conținuturi. Diferențele de topică, mici deosebiri de paradigmă, modul de a concepe enunțul (în legătură și cu contextul mai larg din care acesta face parte) arată nu doar nefixarea structurilor limbii, ci și valențele acesteia: „tîmplatu-mi-se-au” (CB), „mi se-au tîmplatu” (CV), „mi se-au tîmplat” (CP), „mi să tîmplară mie” (NTB), „s-au întîmplat mie” (BB); „se puteare fure lui” (CB), „se are puteare fi lui” (CV), „să ară putea să fie el” (CP), „de ară putea el” (NTB), „de va fi cu puțință lui” (BB); „zidindu sineșivă” (CB), „zidindu-vă voiși” (CP), „întrămîndu-vă” (NTB), „zidindu-vă pre voi” (BB); „vrea se iasă spre demîneață” (CB), „că demîneață vrea se iasă” (CV), „vreare-aș să ies de demîneață” (CP), „vrînd să iasă a doao zi” (NTB); „vrînd să iasă a doa zi” (BB); „cine teame-se de Zăul” (CB), „cei ce vă teameți de Dumnezeu” (CP), „carii vă teameți de Dumnezău” (NTB), „ceia ce vă teameți de Dumnezău” (BB).

Tot aici se încadrează și situațiile în care, pe lîngă reproducerea diferitelor tipuri de construcții (mai ales a celor de tipul καὶ ἐγέμετο), traducătorii, avînd mai multe surse, aleg să ignore prezența acestora și să ofere cititorului echivalenții gramaticalizați de propriul sistem.

VIII.2. La nivel lexical, opțiunile traducătorilor decurg din ofertele sistemului sau ale surselor urmate, în funcție de concepția de la baza traducerilor. În cazul împrumuturilor există o relație de dependență între valoarea termenilor din română și cea a primitivelor din limbile din care româna a împrumutat, și cu care încă era în contact (cultural sau popular). Totodată, sub influența textelor-sursă, termenii

românești pot dobândi valori prin care să re Creeze, să imite sau doar să sugereze valorile pe care traducătorii le găsesc în acele texte. În consecință, uzul termenilor împrumutați ori resemantizarea lor putea provoca mișcări la nivelul câmpului lexical și în rețeaua de relații dintre membrii familiilor lexicale, de unde și dinamici destul de vii în cadrul lexicului românesc, date de solicitările semantice ale textului-sursă și de instabilitatea unui aspect literar românesc insuficient exersat.

Fie că se au în vedere împrumuturi, fie se au în vedere termeni mai vechi, eventual aflați în fondul lexical al aspectului popular, cel mai adesea, alegerile și uzurile sînt supuse factorilor ce țin de mediul natural și cultural al traducătorului și revizorului, precum și de intențiile acestora, puse în mișcare de felurite calcule și mize. Precum în alte situații, nu mereu se poate considera că un anumit termen derivă fără echivoc dintr-o anumită tendință, acționînd singură, încadrîndu-se în mod categoric într-o clasă dată. Principala cauză a acestei stări este de ordin obiectiv, întrucît unul și același termen poate servi la fel de bine atingerii mai multor scopuri, el fiind încărcat cu mai mult valențe și fiind situat în mai multe sfere ale sistemului lexical.

Clasificarea exemplurilor de mai jos, operată pe baza unor criterii stabilite în funcție de caracteristicile termenilor intrați în relație, este conformă cu ceea ce s-a considerat a fi preponderent în fiecare din situațiile cu care s-a exemplificat. De aceea, anumite uzuri pot avea anumite semnificații într-o anumită situație sau într-un anumit text, și altele într-o altă situație și într-un alt text. Neavînd o normă deja creată și funcțională, căreia să i se conformeze, prin opțiunile sale, traducătorul nu dezvăluie doar concepțiile care îl animau și scopurile pe care le urmărea, ci și felul în care percepea elementele diferitelor norme cu care intra în contact, dar și felul în care acestea se aflau în limbă unele față de altele. În general, nu problema cunoașterii acelor elemente constituia factorul care ar fi împiedicat adoptarea și utilizarea lor, ci tocmai felul în care erau percepute (ca fiind culte, populare, regionale etc.). Situațiile care reflectă aceste diferențe au în vedere relația *arhaism / cultism / termen uzual*, din zona proprie sau dintr-o altă zonă. Uneori, elementele lexicale apar în text doar ca reflex al unor

deprinderi de echivalare a termenilor traduși cu termeni uzuali în sistemul lexical al mediului scriitorului, alteleori, acesta putea utiliza termeni care-i erau mai puțin familiari, dar pe care îi învestea cu felurite valori, după cum îi simțea ori după cum îi considera sub aspectul adecvării la contextul de tradus. Deși nu se poate considera de fiecare dată că opțiunile cărturarilor sînt încărcate cu maximum de conștiință, sau că o astfel de delimitare era clar trasată și operațională în epocă, la aproape orice text ne-am referi, este dificil să se treacă cu vederea peste anumite situații, în mod rezonabil încadrabile în categoria opțiunilor. Avînd în vedere că, uneori, scriitorii se gîndeau la gradul de cizelare a textului treptat constituit prin traducere, iar alteleori erau concentrați asupra utilității acestuia (dată mai cu seamă de inteligibilitate), această distincție devine pe alocuri relativă și greu de tranșat.

Existența elementului de origine slavă este o realitate caracteristică limbii textelor românești provenind din secolele al XVI-lea și al XVII-lea. Ca element popular, acesta este răspîndit în toate zonele dacoromânești, dar avînd o pondere mai mare în Moldova și în Țara Românească. Ca element cult, prezența sa în Moldova și Țara Românească este obișnuită, iar în Transilvania este determinată mai degrabă de nevoia traducătorilor de aici de a demonstra caracterul ortodox al textelor sacre, proveniența textelor de bază din spațiul slav-ortodox. Elementul latin moștenit este mai răspîndit în zonele Transilvaniei, mulți termeni de aici avînd corespondenți de origine slavă peste munți. Timp de cîteva sute de ani, începînd cu secolul al IX-lea – după creștinarea slavilor – în Moldova și în Țara Românească, elementul latin a suferit unele dizlocări sub presiunea elementului slav. Incomparabil mai slab, același tip de presiune l-a suferit limba românilor din Transilvania, după secolele XII-XIII. În ceea ce privește elementul latin cult, acesta este mai ușor de găsit în textele transilvane, pînă în secolul al XVIII-lea prezența sa în Moldova și Țara Românească indicînd influențe dinspre Transilvania. În secolul al XVII-lea, textele moldovenești și muntenesti prezintă urme consistente ale unei influențe culte de origine grecească, prin împrumuturi, dar mai ales prin calcuri.

La nivelul tuturor textelor se poate identifica un efort de punere la contribuție a elementelor lexicale deja existente în limba română: termeni moșteniți din latină, elemente de suprastrat, împrumuturi mai vechi din greacă, din limbile slave, din maghiară. De asemenea, nici unul din aceste texte nu ocolește împrumuturile recente și cultismele epocii, ori pe cele provenind din textele-model. În general, așadar, există un fond pe care cu toții îl utilizează, dar ale cărui elemente nu erau încadrate ori ierarhizate (nici pentru toți și, aproape sigur, nici măcar la interiorul fiecărei arii locale). Din acest motiv, diferitele texte vor apela în măsuri diferite la elementele acestui fond comun, ceea ce, sub acest aspect, va genera diferențe între texte. Ascultînd, într-o anumită măsură, de factori supraordonați și imperativi, precum mediul cultural în care s-au dezvoltat, felurite presiuni (textul în sine, limba sursă, limba țintă, receptorul) și fiind supuși inerentelor limitări ale propriilor cunoștințe, traducătorii optează, între anumite limite, cu mai multă sau mai puțină forță, succesiv, către anumite categorii de termeni.

VIII.2.1. Cît se poate de relevant este cazul în care două versiuni - între care există relații de filiație, dar care sînt construite avînd la bază concepții diferite și surse de bază diferite – prezintă elemente concordante, dar fără ca, în acel loc, acest lucru să decurgă dintr-o relație directă. Fără a fi o coincidență întîmplătoare, o astfel de situație este rodul altor procese decît cele care, aparent, ar lega direct cele două texte.

VIII.2.1.1. Comparația dintre „avînd mărturie de la toată sămînța jidovilor” (NTB, FA 10, 22) și „mărturisindu-se despre toată limba jidovilor” (BB), alături de textele grecesc și latinesc μαρτυροῦμένους τε ὑπο ὄλου τοῦ ἔθνους (...), respectiv „testimonium habens (...)”, sau cea dintre „căzu și răpăosă” (NTB, FA 5, 5), față de „căzînd au murit” (BB), în textul gr.: πεσὼν ἐξέψυξεν, dar în cel lat.: „cecidit et expiravit”, conduce la concluzia că, dacă BB practică urmarea textului grecesc²²², NTB, în preferința sa pentru structuri și forme de exprimare

²²² De fapt, *Noul Testament* din BB este revizia NTB, dar avînd drept călăuză textul grecesc, de aceea concordanțele dintre BB și NTB reflectă nu

apropiate sistemului și spiritului limbii române, recurge la textul latin și încearcă în acest fel să participe la edificarea normei literare românești, dar prin adoptarea unui model aflat în ascendența românei și nu a unuia cu totul exterior.

VIII.2.1.2. Seria: *fereastră* (CB, NTB, BB, FA 20, 9), *zăbleală* (CV), *ocnă* (CP) reprezintă în mod cert rezultatul unor opțiuni care decurg din posibilitățile sistemului paradigmatic conjugate cu impulsuri diferite la nivelul traducătorilor. CB și NTB optează pentru termenul moștenit, probabil întrucât acesta era bine cunoscut cititorilor, pe fondul faptului că aceste două texte, de regulă, preferă termenii moșteniți. Având în vedere centrarea BB pe text și nu pe receptor, opțiunea de aici nu se judecă la fel. Mai probabil este că, în epocă și pe teritoriul muntenesc, prin caracteristicile sale fonetice, cuvântul era recomandat pentru a participa la constituirea normei literare. Apelul lui Coresi la împrumutul diminutivului slav **окно** nu este neobișnuit pentru cineva care combină termeni moșteniți și populari, împrumuturile și calcurile din limba de cultură, termenii împrumutați din maghiară, într-o țesătură uneori reușită. Soluția din CV poate fi dată de urmarea unei versiuni slavone care, pentru **окно** prezenta **забрало**. În ultimă instanță, și acest text, precum CP, urmează modelul străin, încercând să aducă în limba română un împrumut generat de model²²³.

VIII.2.1.3. Chiar dacă NTB prezintă o preferință evidentă pentru termenii de origine maghiară, prezența în text a unui astfel de termen nu reflectă neapărat și exclusiv această preferință. Astfel, sub FA 5, 16, seria: *beteagi* (NTB), față de *lîngezii* (CB, CP), *bolnavi* (BB) pare a arăta că NTB preferă termenul împrumutat din maghiară, că textele secolului

neapărat urmarea NTB de către BB, ci adeseori concordanțele dintre *Vulgata* și *Septuaginta*.

²²³ Tendința lui Coresi de a face împrumuturi din textele slave, iar a lui Bratul de a utiliza material moștenit, apare și în: „*Să lucrăm și se păzimu sineș*” (CB), „*să robim și să ne ferim cineș sine*” (CP), unde se redă vs. **роботати** ‘δουλεύειν, servire’, cel din urmă fiind un împrumut de origine slavă, din aceeași familie (este semnificativ că nu traduce prin *a roboti*).

al XVI-lea preferă termenii moșteniți și populari, că BB preferă termenii de suprastrat deja consacrați prin uz.

În fapt, dominantă lexicală a textelor din secolul al XVI-lea este elementul slav calchiat (la nivel de expresie sau la nivel semantic) sau împrumutat. Pe fondul, cât se poate de firesc, al imposibilității de a renunța la materialul lexical românesc obișnuit și cunoscut de toți receptorii, apariția situațiilor în care textul pune probleme de traducere majore se putea conjuga cu dobîndirea unei ponderi mai mari de către dominantă care avea în vedere înțelegerea textului de către cititori. În general, în porțiunile în care – prin complexitatea conținutului sau prin structurile limbii-sursă – textul ridică probleme de înțelegere majore, traducătorii au tendința de a utiliza mai mult material lexical autohton (ei înșiși fiind primii care pot resimți acest neajuns). De aceea, aici, CB și CP preferă forma populară larg cunoscută.

Fiind lipsiți de determinarea de a opera un împrumut din limba greacă – absolut inutil și împovărător, de altfel –, avînd la dispoziție un termen popular larg întrebuițat și apt pentru a pătrunde în norma literară, revizorii BB vor utiliza termenul cel mai la îndemînă, respingînd termenul din NTB din motivele mai jos prezentate.

La rîndul lor, traducătorii NTB vor face un raționament similar, însă din propria perspectivă. În urma contactelor cu slavii, românii au preluat un termen precum *bolnav*, pe care l-au folosit pentru a denumi felurite tipuri de afecțiuni. Treptat, acesta a înlocuit elementul moștenit, *lînged*, care a devenit regional și, apoi, arhaic. În urma contactelor cu maghiarii, românii din respectivele zone au dobîndit un termen precum *beteag*, pe care, de asemenea, l-au aplicat pentru a denumi orice fel de afecțiune. În ariile transilvane, de contact cu maghiarii, acest termen a intrat în concurență cu *bolnav* care, treptat, și-a restrîns ocurențele, dar fără a dispărea – mai ales datorită neizolării, adică a contactelor cu restul românilor. Cu toate acestea, datorită contactului continuu cu maghiarii, *beteag* și-a păstrat valoarea semantică și forța în sistem. În celelalte zone, unde termenul a pătruns indirect și, mai ales, unde a lipsit presiunea de contact dinspre maghiari, deși s-a păstrat, *beteag* nu a rezistat concurenței lui *bolnav*. El nu a fost înlăturat, ci s-a specializat

cu sensul ‘infirm, persoană care suferă de o infirmitate (în special la unul dintre membre)’. În acest fel, pentru traducătorii NTB, *beteag* se afla pe aceeași poziție pe care o ocupa *bolnav* pentru revizorii BB. Utilizarea acestuia este determinată de contactul cu maghiara, dar nu neapărat în sensul simplei preferințe a termenului maghiar, ci în sensul, mai complex, că, în urma contactului cu maghiarii, modificările la nivelul lexicului acelei zone au adus un anumit termen pe poziția dominantă. Practic, și unii și ceilalți, nu neapărat datorită provenienței termenului, introduc în text cuvântul care era mai recomandat în acest sens, datorită răspîndirii sale în propria zonă. În plus, și unul și ceilalți putea fi înțeles de către toți românii.

Marcat regionale, deși datorită unor cauze diferite, apar și seriile: *iacă* (general în NTB), față de *iată* (general în BB); *crai* (general în NTB), față de *împărat* (general în BB); *astruca* (NTB, FA, 5, 6), față de *îngropa* (BB) (dar *îngropa* în ambele sub FA, 5, 9; 10²²⁴); *a învita* (NTB, FA, 6, 12)²²⁵, față de *a întărita* (BB), loc în care CB și CP utilizează verbul *a rădica* (CB și CP cunosc și folosesc vb. *a întărita*, el apărînd, spre exemplu, sub FA 17, 16, precum în BB, în vreme ce NTB utilizează vb. *a înfierbînta*).

VIII.2.1.4. Sub FA 20, 19 apostolul Paul spune că a trebuit să depășească multe încercări, datorate uneltirilor evreilor. Pentru ceea ce în textul slavon se numește prin **НАСЪВѢТ**, CB întrebuițează *sveature*, CV *sveatu*, iar CP *feleluit* (< magh. *felel* ‘antworten, haften’). Termenul *sveat* este un slavonism (< vsl. **СЪВѢТ**), în secolul al XVI-lea fiind cunoscut și utilizat. Aparent, el ar fi trebuit să apară mai degrabă în CB și CP, decît în CV, însă putea apărea la fel de bine în toate trei. Înțelegînd că, în mod firesc, nu se poate presupune că traducătorii și revizorii tratau cu egală atenție toate segmentele de text, după cum nici nu li se pot atribui în mod arbitrar stări de neatenție, vom presupune că

²²⁴ *A astruca* apare în *Vechiul Testament* din BB (*Tovit*, 12, 14; *Sirah*, 38, 17). În CB și CP apare constant *a îngropa*.

²²⁵ Termenul acesta apare în CP sub FA 14, 19, unde NTB prezintă *a amăgi*, iar BB *a îndemna*. În CB apare o creație precum *a înrosti*.

apariția formei în CB se datorează urmării textului slav, pe fondul realității că termenul era bine cunoscut și uzual în zonă. Fie sub acest impuls, fie considerînd că termenul slav era mai aproape de norma literară, autorul CV folosește același termen. Prin soluția din CP (*feleluit*) se încearcă punerea în uz a unui maghiarism, poate creat de către vorbitorii români ai limbii maghiare, poate creat de Coresi.

În secolul al XVI-lea, cuvintele *întrebare* și *răspuns* apar utilizate în contexte în care este vorba despre consfătuiri animate, discuții în contradictoriu, polemici aprinse etc., termeni care, în funcție de context, pot fi sinonimi cu cel din CP. Avînd în vedere versetul așa cum apare în CP: „Voi știți că dentru întîia zi de cînd venii întru Asia, cum cu voi în toți anii fui lucrînd Domnului cu toată smerenia mîndriei și multele-mi lacrimi și năpăstie-me ce mi se-au tîmplat de jidovi spre feleluit (...)”, se pare că diaconul Coresi a semnatificat prin *spre feleluit* faptul că, față de activitatea înșirată în prima parte a frazei, evreei i-au oferit *drept răspuns* necazurile înșirate în partea a doua. Multe dintre opțiunile coresiene, de altfel, se justifică prin raționamentele pe care acesta le face la nivel semantic, uneori greșite, mereu plauzibile.

VIII.2.1.5. Cînd redarea sensului devine primordială – mai ales în cazul unui traducător orientat spre cititor – este posibil ca importanța altor mize să scadă sever. Astfel, sub *Mt.*, 14, 5, NTB prezintă: „se temea de *dihanie* căce ca un proroc avea pre el”, opțiune aparent surprinzătoare, cu atît mai mult cu cît însuși textul BB va refuza (probabil deoarece, din perspectiva normei culte, *dihanie* avea o poziție inferioară comparativ cu *gloată*) această soluție, dar va adopta tot un slavonism (mai frecvent utilizat): „se temu de *gloată*, căci ca un proroc îl avea pre el” (BB). Oricare ar fi fost considerentele opțiunii din BB, soluția *gloată* este mult inferioară celei a NTB, mai ales că apărînd prin refuz, înseamnă că decurge dintr-un raționament care trebuie să fi cîntărit și motivele pentru care în NTB s-a folosit *dihanie*.

Privind la textele grecesc și latin, unde apar τὸν ὄχλον, respectiv *populum*, se înțelege care era valoarea cerută de context. Termenul din BB, congruent cu sensul cerut, era generic și avea un sens larg, fiind interpretabil. Termenul din NTB avea sensul ‘suflare’, cu referire la o

adunare (de oameni), fiind cât se poate de indicat pentru a reda sensul din context. Adeseori, diferențele dintre soluții decurg din diferențele dintre mizele pe care de traducătorii le aveau în vedere. Acest caz, însă, mai dezvăluie un aspect deosebit de important. Este aproape sigur că revizorii BB nu au utilizat termenul datorită valorilor pe care acesta le căpătase printr-un intens uz la nivel popular, ceea ce a condus la o anumită incapacitate a acestuia de a concura pentru dobândirea statutului de termen aparținând aspectului literar. În NTB, el este utilizat cu valoarea sa etimologică, ceea ce arată că, deși cunoscut, frecvența sa scăzută în uz îl păstrase în conștiința vorbitorilor culți din Transilvania ca pe un termen străin, neassignat lexicului popular.

VIII.2.1.6. Sub FA, 21, 31, textul grecesc prezintă sintagma $\chi\iota\lambda\iota\alpha\delta\rho\chi\omega\ \tau\eta\zeta\ \sigma\pi\epsilon\iota\rho\eta\varsigma$, ‘tribuno cohortis’, redată în textul slavon prin: **тишникъ спирѣ**. Aceasta este redată în textele românești după cum urmează: „miișul zborului” (CB), „miișul gloatei” (CV), „miișul spirea” (CP) „căpitanul șireagului” (NTB), „căpitanul polcului” (BB).

Foarte probabil, opțiunea din CP decurge dintr-o confuzie generată de impresia că vsl. **спирѣ** (redând gr. $\sigma\pi\epsilon\iota\rho\alpha$ ‘cohors’) este nume propriu.

Opțiunile din CB și CV reflectă limitele epocii și ilustrează comportamentele generale ale autorilor celor două texte. Este vorba despre termeni de origine slavă, larg cunoscuți în română datorită caracterului lor popular. La modul rezonabil, nici nu se pot imagina alte posibilități pentru acești autori. În chip firesc, NTB optează pentru un termen de origine maghiară, nu doar frecvent în aria transilvană, cunoscut și utilizat uneori și în celelalte arii românești, dar și bine relaționat semantic cu sensul cerut de context. Întrucât BB succede NTB în timp și, mai ales, datorită faptului că BB se constituie prin revizia NTB, ca de fiecare dată când procedează altfel decât NTB, opțiunea din BB semnifică respingerea soluției textului transilvan. În acest caz, BB pare a alege termenul specializat (pentru sensul ‘unitate militară’).

VIII.2.1.7. Asemănător se petrec lucrurile și în cazul opțiunii de sub FA, 10, 1, unde NTB traduce: „Cornilie, sutaș den șireag, carea să

chiema a Italie” (NTB), față de: „de *gloata* ce chema-se italiiască” (CB), „den *gloata* ce se cheamă Talia” (CP), „din *ceata* ce să chema Frîncească” (BB). Pentru textele secolului al XVI-lea, exemplul indică polisemantismul lui *gloată*, care își largise paleta de sensuri prin repetate extensiuni, precum și faptul că acest termen popular era larg răspândit și uzual²²⁶. Pentru NTB, exemplul poate arăta că rom. *șireag* avea valori ce gravitau sub forța centripetă a termenului maghiar, beneficiind, totodată, de nuanțele și uzurile acestuia (prin sensul ‘mulțime’ cu valoarea ‘popor, neam’), precum și preferința autorilor NTB pentru acesta. În plus, prin respingerea sa, concomitent cu utilizarea lui *ceată*, de data aceasta, autorii BB nu aleg un termen mai adecvat normeii literare și nu obțin limpezime ori nuanțare semantică ori stilistică, ci doar aleg slavonismul.

VIII.2.1.8. Sub *Gen.*, 2, 1, textul ebraic este: הַשָּׂמַיִם וְהָאָרֶץ וְכָל-צָבָאָם׃ וַיְבָרֶךְ אֱלֹהִים אֶת-יוֹמַיִךְ, ebr. צבא (*tsābā*) avînd ca nucleu de sens conceptul ‘oaste, armată’, care presupune și nuanța ‘ordine. Termenul utilizat în textul maghiar de la baza PO, *sereg*, surprinde în mod potrivit ceea ce apare în textul ebraic. Alături de sensurile de mai sus – și în legătură cu ele, deoarece se poate constata un nucleu de sens comun – cuvîntul maghiar avea sensuri precum ‘adunare’ în general, ‘armată, oaste’, implicînd nuanța ‘ordine’. Mergînd pe urmele textului latin, care conținea *ornatus*, PO utilizează *podoabă*, termen ales și de BB, pe urmele textului grecesc, în care apare ὁ κόσμος. Precum se observă, textele latin și grecesc

²²⁶ Termenul apare în PO, sub *Ex.*, 17, 1: „*Toată gloata* fiilor lu Israil afară purceaseră den pustinea Sinului, cineși după șireagul său, cum Domnul lor lăsase” (PO), „AZ Izrael fiainac *minden gyülekezete* kiindula à Sin neuü pusztabol az ö amegszálásóckal, mit az WR nekic meg hadta vala”, „igitur profecta *omnis multitudo* filiorum Israhel de deserto Sin per mansiones suas iuxta sermonem Domini”. Privind la valorile corespondenților utilizați prin traducere și alăturînd versiunile se observă o paletă de nuanțe, dependente într-o măsură de ceea ce a înțeles traducătorul, în altă măsură de sistemul paradigmatic al limbii-țintă. Totodată, privind la uzurile și valorile unui anumit termen, precum și la echivalenții săi, nu se pot aștepta corespondențe sau suprapunerii prea consecvente.

accentuează nuanța ‘ordine, aranjament’²²⁷. Dacă BB traduce ceea ce găsește în textul grecesc, traducătorul PO avea la dispoziție două modele, așadar se poate presupune că și-a pus unele întrebări privind calea pe care ar trebui să se înscrie. Aceasta este una din situațiile în care un traducător avînd două surse poate să se afle într-o situație comparabilă cu a traducătorului avînd o singură sursă. Diferențele dintre două surse pot fi variate: **a)** o sursă poate avea un segment de text care nu apare în cealaltă, **b)** o sursă poate conține un alt sens decît cealaltă, **c)** sursele pot avea în comun doar o nuanță de sens, cu alte cuvinte o sursă poate tăcea, poate spune altceva sau poate spune doar parțial altceva.

În aceste cazuri, traducătorul poate contopi informațiile celor două surse, dar acesta nu este un comportament potrivit decît în situații speciale. În mod normal, traducătorul va trebui să opteze pentru urmarea unei singure surse. Avînd în vedere că, pentru primele capitole ale *Genezei* și *Exodului*, PO prezintă urme destul de evidente ale urmăririi textului latin, precum și faptul că traducerea nu urma unei lecturi amănunțite a întregului text - prin care traducătorul ar dobîndi o bună cunoaștere a textului –, se pare că, urmînd textul latin, și observînd că punctul comun al celor două surse stă în nuanța de sens ‘ordine’, traducătorul român și-a întărit astfel opțiunea și hotărîrea de a urma textul latin.

Termenul este cunoscut limbii române vechi, el circulînd în texte. Traducătorul PO îl utilizează, dar ceea ce nu părea a ști acesta este că adeseori termenul ebraic (prezent și în sintagma *šēbā haššāmayim*) are valoarea ‘corpuri cerești’, ‘îngeri’, că, în fapt, acesta este sensul de bază al cuvîntului – în concepția ebraică îngerii (mai exact, unele clase de îngeri) reprezentînd atît corpurile cerești, cît și trupele celeste. Pe urmele magh. *sereg*, sub *Gen.*, 14, 15, PO va utiliza *șireag*, cu sensul ‘armată’, dar cu referire la niște trupe terestre²²⁸.

²²⁷ Pentru relația dintre *ornatus* (care redă sensul pregnant și etimologic al gr. κόσμος), vezi Bailly, Chantraine, GEW, Liddel Scott s.v.

²²⁸ Pentru etimologia rom. *șireag*, vezi EWUR.

Sensul ‘armată’, *sireag* apare destul de frecvent în vechile texte românești (NTB, BB, *Mt.*, 15, 16; vs febr. 15, unde se glosează astfel *steag* ‘oștire’; NTB, *Ap.*, 9, 16, pentru care BB prezintă *oaste*). Sensul ‘armată cerească’ este prezent în NTB, sub FA, 7, 42: „deade pre ei să slujască *șireagului* ceriului” (glosat: „ce se zice soarele, luna și stealele”). În BB apare: „deade pre ei a sluji *oștii* ceriului” (BB), textele secolului al XVI-lea redând sensul prin sintagma *voinicii ceriului* (CB, CP) pentru vsl. *воѣмь нѣбн нѣ* ‘îngeri’, traducere a gr. ‘στρατιῶ τοῦ οὐρανοῦ’ ‘militiae coeli’. Este posibil ca în aceste cazuri traducătorii să se fi gândit la îngeri (precum și în versetul din *Apocalipsă*, dar nu putem ști dacă s-a făcut identificarea și cu corpurile cerești.

Avînd sensul ‘grup de oameni’, cu referire la familia (în sens antic și larg) lui Iacob, PO prezintă *șireag* sub *Gen.*, 33, 8, pe urmele textului maghiar, unde apare *sereg*. În textul latinesc apare *turma*.

VIII.2.1.9. Termeni precum: *dezlegămu-ne* (CB), *mutămu-nă*, *descărcămu-nă* (CV), *purtămu-ne*, *vînslămu-ne* (CP), *vînslăm*, *mearsem* (NTB), *mergînd*, *am mers*, (BB) au drept corespondente, unitare, în textul slavon vb. *отъѣсти* ‘navi discedere’, în cel latin vb. *navigare*. În textul grecesc, sînt utilizate vb. *ἀποπλέω*, care indică ‘acțiunea de îndepărtare sau de apropiere pe mare’ (așadar, indiferent de direcția față de privitor ori de un punct fix, o ‘deplasare cu un vas’), respectiv *ἀνάγω*, care indică ‘deplasarea pe mare’, dar cu accentul pe sensul ‘înantare în larg’.

Verbul slavon menționat purta ambele valori, slavona neavînd aici diferențieri prea atente. Cazul arată dificultățile legate de redarea unui conținut care nu este foarte familiar și frecvent în toate limbile, în contextul în care traducătorul este mai concentrat asupra desfășurării firului epic, neafectat de imprecizia termenilor²²⁹. Textul grecesc folosește termeni nuanțați, cel latin o formă nediferențiată, iar cel slavon o formă diferențiată semantic. Limba română se centrează pe

²²⁹ Întrucît textul menționează doar faptul că corabia s-a desprins de mal, punîndu-se în mișcare și că se deplasa, traducătorii se vor concentra asupra sensului ‘deplasare’.

sensul ‘deplasare’, cu slabe precizari – prin specializarea termenilor – privitoare la deplasarea pe mare. Probabil că autorii traducerilor mizează pe deslușirile pe care le procură contextul. Astfel, termenul lui Bratul indică, în context, punctul inițial al unei deplasări pe mare. De asemenea, acest traducător repetă forma (fără temeii în model, deoarece textul slavon – precum în greacă și în latină – conține timpuri diferite). Cauza repetiției ar putea sta în dezinteresul pentru precizia semantică - favorizat de limpezimea contextului, dar și de faptul că nu a găsit în limbă un termen care să indice într-un mod adecvat deplasarea pe mare și înaintarea în larg, după cum o cere textul. Celalalt factor favorizant pare a sta în modelul slavon care, și acesta, utilizează tot o singură formă. O dată găsit acest cuvânt, Bratul nu mai renunță la el, însuși textul slavon operând tot cu un termen.

Verbul din BB, mai puțin recomandat pentru a semnifica deplasarea pe mare, este suficient în context. În plus, se pare că BB nu optează pentru termenul din NTB datorită caracterului său popular.

CP și NTB folosesc o singură dată vb. *a vînsla*²³⁰ cel mai legat de navigație, dar nu foarte adecvat sub aspect semantic. Cele două alegeri se judecă diferit, în primul caz, grija pentru norma literară fiind mai mică decât în al doilea, proprietatea semantică din grijă pentru cititor, în ambele, fiind motorul acestor alegeri.

Situația aceasta arată că, atunci cînd limba română este lipsită de mijloace adecvate, iar modelele nu furnizează material lingvistic ori sugestii și nu îndeamnă în mod obligator la fidelitate semantică, traducătorii români ai secolelor al XVI-lea și al XVII-lea apelează la termeni ale căror valori generale procură înțelegere, dar fără nuanțe.

VIII.2.2. La fel de relevante precum precedentele sînt situațiile în care traducătorii caută să găsească modalități de a reda anumite concepte (mai dificile sau pentru care limba-țintă nu prezintă mijloace de redare adecvate). În general – mai ales în cazul textelor cu sursă unică – textul de tradus este cel care oferă sugestiile și modelul. Lucrul

²³⁰ Uz pentru care autorii NTB se simt datori să furnizeze cititorului o glosă prin care să-și motiveze alegerea.

acesta nu se întâmplă mereu deoarece în mintea traducătorilor interacționează rezultatele căutărilor lor lingvistice cu cele ale precunoștințelor sau asocierilor conceptuale. De altfel, un prim mobil în calea asumării de libertăți a fost nevoia stringentă de a transla conținuturi dificil de exprimat sau pentru care limba-țintă nu avea mijloace rezonabile de exprimare. La acest pas a contribuit mai mult dorința de a transmite mesajul textului decît cea de a construi mijloace de exprimare.

VIII.2.2.1. Traducerile de sub *Gal.* 5, 20 pentru termenul vsl. ИДОЛОСЛУЖЕНИЕ „ale dracului slujirile” (AI), *idoliia* (CP), lat. „idolorum servitus” „slujba idolilor” (NTB), gr. εἰδωλαστροφεία „închinarea la idoli” (BB), situabile între limitele rezonabile ale calcului (AI, NTB, BB), respectiv ale creației lexicale (CP), sînt opțiuni valide, plasate între presiunile textului străin, cerințele conținutului și posibilitățile limbii române, toate modulate de competențele și concepțiile traducătorilor. Deși în general riscante – întrucît folosesc material familiar receptorului, așadar deja conotat, termenii utilizați neavînd mereu valențe libere ori posibilitatea de a dobîndi noi valențe –, atît calcurile de expresie, cît și cele semantice, sînt des folosite mai ales datorită presiunilor de ordin formal. Situat în secolul al XVI-lea, mai degrabă mizînd pe implicarea afectivă²³¹, decît din neîncredere în capacitățile receptorului, autorul AI, spre deosebire de cei din secolul al XVII-lea, folosește un termen moștenit (*drac*), în vreme ce Coresi, fidel textului slavon, încearcă să îmbogățească limba română cu un abstract, creat pe baza unui împrumut din slavonă. Chiar dacă limba a permis crearea termenului, norma nu l-a păstrat. Un secol mai tîrziu, atenți la text, autorii NTB și BB vor utiliza, în cadrul unei sintagme, termenul deja învechit și specializat (*idol*). Urmînd înțelegerii a ceea ce era de tradus, toate aceste opțiuni reflectă nu doar căi și concepții diferite în funcție

²³¹ Din motive de ordin retorico-persuasiv, un secol mai tîrziu, mitropolitul Moldovei, Dosoftei, în texte adresate marelui public, va utiliza același termen. În alte texte, același mitropolit va face un împrumut, utilizînd pluralul articulat *idoloslujitelii*.

de structura și sensul conceptului, dar mai ales strădania de a găsi soluția optimă pentru limba română în sine și pentru receptor.

VIII.2.2.2. Un caz tipic de explicare în text a unui concept dificil apare în seria de sub FA 11, 5: „văzuiu întru blăguit vedea” (CB), „văzuiu întru ducere vedea” (CP), „văzuiu, în răpirea minții, vedea” (NTB), „văzuiu în somn vedea” (BB), ceea ce, în textul slavon, apare ca: **И ВИДѢХЪ БѢ ИСТЪПЛЕНИ ВИДѢНІЕ**, în cel latinesc ca: „excessu mentis”, iar în cel grecesc: **ἔκστασις**. Soluția coresiană este compatibilă cu ceea ce apare în textul slavon (la rîndul său, bine poziționat față de textele grecesc și latinesc), deoarece termenul de acolo avea sensul ‘egressio’. Bratul, însă, – în deplină coerență cu propriul comportament – încearcă să explice și să redea o trăsătură de bază a conceptului pe care îl are de translat către cititor și în limba română. Precum în alte situații, cînd încearcă să explice folosind procedee care merg de la simpla substituție sinonimică, la perifraze ce deslușesc termenii obscuri ori interpretabili, NTB alege calchierea sintagmei latine²³². La rîndul său, BB alege neurmarea căii alese de NTB – căci nu era compatibilă cu principiile de la baza BB – dar, incapabil de a opera un împrumut și nereușind sau nevrînd să opereze un calc, încearcă o echivalare care, deși nu este total nefericită, reduce tocmai notele distinctive ale noțiunii²³³.

²³² Se observă că, deși rezultatul nu a fost unul cu șanse de supraviețuire, traducătorii l-au introdus în text. Lucrul acesta arată că, pe lângă dominantă centrării traducerii pe cititor, traducătorii aceștia aveau și o anumită conștiință istorică, în sensul că, preocupați de cititor, nu încercau cu tot dinadinsul să găsească o soluție „definitivă”. În situațiile dificile se mulțumeau cu obținerea înțelegerii mesajului de către cititor, lăsînd următorilor traducători sarcina de a găsi, pentru limba română, structurile și formele optime de redare a unui conținut. Nu mereu traducătorii înțelegeau să sacrifice sau să abandoneze conținutul pentru a prezerva și oferi imaginea formei.

²³³ Starea de extaz era concepută ca fiind în legătură cu postul, ori cu somnul (propriu-zis sau la limită cu starea de veghe), dar avea două dominante: cea evidențiată în CB era indusă la inițiativa divinității, cea din NTB se caracteriza printr-un alt tip de ordine mentală, din perspectiva „normală”

Urmînd versiunile străine, textele prezentaseră același tip de opțiune ceva mai devreme (FA 10, 10), unde starea apare și în altă dimensiune: ἐγένετο ἐπ' αὐτὸν ἔκστασις, ceea ce, în textul slavon, se traduce prin: **НАПЛАДЕ НАНЬ ОУЖАСЬ**²³⁴, în română prin: „căzu spri-nsul spaimă” (CB), „căzu spre el spaimă” (CP), „i să răpi mintea” (NTB), „căzu pre el năucire” (BB)²³⁵.

VIII.2.2.3. La fel de provocatoare apar încercările de sub FA 5, 18: „și-i puseră pre ei în păzitură, în prinsoarea cea de pază” (NTB), față de „și-i puseră pre dînșii în paza temniței” (BB), unde se încearcă redarea conceptului ‘custodia publica’, în textul grecesc: ἐν τηρήσει δημοτία. Avînd în vedere că, ceva mai jos, sub FA 5, 21, τὸ δεσμωτήριο, în versiunea latină, „ad carcerem”, este redat unitar prin *temniță*, termen împrumutat din limbile slave și larg cunoscut, devine evident că expresia grecească din versetul 18 oferă șansa (pentru NTB, care se arată doritor de astfel de libertăți) sau provoacă dificultatea (pentru BB, următor constant al literei) unei opțiuni. Precum se vede, NTB devine redundant deoarece, concomitent cu dorința de a explica cititorului cu limpezime un concept, găsește prilejul de a încerca translarea aceluia în cultura română, o dată cu crearea unei forme acceptabile. Și de data aceasta, BB se arată extrem de conservator. Încercînd să urmeze textul

percepută ca o dezordine, ca o ieșire din tiparele firești de percepție și de comportament.

²³⁴ Este greu de știut ce s-a înțeles aici, cel puțin în CB, deoarece slavona deținea atît termenul **ОУЖАСЬ** ‘ἐκστασις, stupor’, cît și termenul **ОУЖАСЬ** ‘φόβος, timor’. Cu toate că, date fiind caracteristicile stării de extaz, dintre care, în primul rînd, aceea că nu era o stare obișnuită, ci una în a cărei apariție divinitatea se implica, se poate presupune că o doză de spaimă nu este exclus să fi însoțit această stare, probabil că mai aproape de adevăr ar fi ipoteza că, în acest caz, preotul a greșit, iar diaconul l-a urmat.

²³⁵ Și de această dată, traducerea din NTB evidențiază opțiunea acestuia către sugestiile textului latin, unde apare: „cecidit super eum mentis excessus”. Mai mult decît sensurile ‘deviație, rătăcire’, pe care termenul grecesc le conținea, lat. *excessus* avea tocmai sensul ‘retragere, ieșire și deplasare, îndepărtare, părăsire’.

grecesc, dar privind insistent și la NTB, versiunea pe care o revizuiua, greșește în partea a doua a sintagmei, căci nedesprinzându-se de termenul consacrat, *temniță*, devine mai redundant decât NTB, neaducând vreo notă de conținut în plus²³⁶.

În acest loc, textele secolului precedent conțin o greșeală de traducere. Aceasta apare în CB și în CP, care merge pe aceeași cale cu Bratul, dar fără a face o minimă verificare. Astfel apar: „și puseră ei întru prevegheare deprenă” (CB), respectiv: „și-i puseră ei întru pază împreună” (CP). În versiunea slavonă intercalată în CB: **И ПОСТАВИШЖ ИХЪ СЪБЛЮДЕНІЕ УБЪ Е**, în ambele cazuri, cuvântul ultim provine din neluarea în calcul a posibilității ca vsl. **УБЪ Ъ** să fi avut un sens determinat de nevoile termenului precedent cu care constituia o sintagmă. Astfel că, în loc să fie dezvoltată valoarea ‘public, comunitar’, s-a cultivat o nuanță – fundamentală, ce-i drept – a acestei valori: ‘împreună’. Pentru cealaltă ocurență, în versiunile secolului al XVI-lea apare, iarăși unitar, *legături*, respectiv *legătoare*. Un efort prin care s-ar accepta, la limită, că traducerea este metaforică – mai ales pentru versiunea coresiiană – nu ar fi indicat deoarece, apărînd în textul slavon **АЗ АИ ꙗ** înseamnă că Bratul și Coresi confundă subst. **ЖЗА** ‘δεσμός, vinculum’, sau **ЖЗАЪ** ‘δεσμός, vinculum’, cu subst. **ЖЗИЛИ Е** ‘δεσμητήριο, carcer’.

Ceva mai jos, sub FA 5, 21, CB și CP operează un calc de semnificat prin: „tremeaseră întru *legături* se aducă ei”, față de: „tremiseră întru *legătoare* să-i aducă ei” (CP). Elementul subliniat traduce vsl. **АЗ АИЕ** care, la rîndul său, redă gr. δεσμητήριο. Precum în limba greacă, termenul slav este construit pe o bază avînd sensul ‘vinculum’²³⁷, ceea ce pare a genera în traducerea românească o confuzie potențată și de sensul general, ce duce și la utilizarea greșită a prepoziției. Deși se poate accepta că diaconul a tradus corect, cel puțin la nivel de efect, foarte riguros vorbind, este de spus că, avînd în față textul slavon, a păstrat singularul de acolo, fapt ce a salvat traducerea. Nu se poate crede că

²³⁶ În *Vechiul Testament*, sub *Ier. 37, 20*, Nicolae Spătarul tradusese: „casa cea de pază” și „curtea temniții”.

²³⁷ Vezi Miklosich sv **ЖЗА** și urm., de asemenea Bailly sv δεσμός și urm.

plecînd de la textul slavon, cel puțin un moment, preotul nu a avut în minte forma care apare în CP. Modul de conceptualizare din limba greacă, preluat și de slavonă, sprijină termenul din CP.

VIII.2.2.4. În cazul în care un împrumut nu există sau nu se poate face, traducătorii pot fi nevoiți să creeze termeni pe modelul a ceea ce apare în sursă. Astfel, autorii AI și CP vor reda vsl. **ДА ВЪСЪННЕНИЕ ПРИЕМЪ** (*Gal.* 4, 5) prin: „se întru *fiire* priimim” (AI), respectiv: „cînd întru noi luo *coconiia*” (CP). Urmînd lat. „ut adoptionem *filiorum* reciperemus”, autorii NTB vor crea forma *fiiesc*, adoptată și de autorii BB (în textul grecesc era: ἵνα τῆν υἰθεσεῖαν ἀπολάβωμεν). Deși pleacă de la textele-sursă, AI, NTB și BB creează pe baza unei forme larg cunoscute, în vreme ce Coresi preferă să nu solicite toate resursele limbii române.

VIII.2.2.5. Perechea *soție / împreunare* (CB / CP), redînd vsl. **ПРИВЪ ЕНІЕ**, constituie rezultatul aceleiași tip de soluționare, chiar dacă, aparent, diferențele formale par a sugera diferențe de abordare a textului și a limbii române. Ambele soluții sînt corecte și satisfăcătoare, termenii fiind sinonimi și moșteniți. Primul, însă, este un echivalent românesc al termenului slavon, în vreme ce al doilea, mai degrabă un imitator.

VIII.2.2.6. Sub FA 19, 13 apare o situație precum: „unii de ceia ce *schitocia-se* ovreai descîntători” (CB)²³⁸, termen pentru care CV prezintă *se nevoiia*, iar CP *se ticăiia*. În NTB și BB apare: „unii den ceia ce îmbla împregiur, jidovi fărmațători”, respectiv: „oarecarii den jidovi cei ce umbla împrejur jurători”. Pe baza comparării acestor texte, precum și a situației din alte traduceri: „quelques exorcistes juifs ambulants” (Segond, B.Jer.), „A vándorlo zsidó ördögűzők” (B.magh.), „Then some of the itinerant Jewish exorcists” (N.T.engl.), „einige von

²³⁸ Nu se pot spune prea multe asupra etimologiei în limba română a acestui cuvînt. DLR consemnează forma adjectivală *schitoci*¹, cu circulație în Transilvania și Banat, utilizată cu referire la ființe umane și avînd valori precum ‘violet, sprințar, iute’; ‘flușturistic, zvînturatic’; ‘istet, deștept’. Sursa lexicografică citată derivă cuvîntul din srb. *skitač*.

den Juden, die als Beschwörer umherzogen” (B.germ.), Ἐπεχείρησαν δὲ τινες καὶ τῶν περιερχομένων Ἰουδαίων ἐξορκιστῶν (*Sept.*) se observă că este vorba despre niște exorciști iudei itineranți. Față de soluțiile acceptabile din NTB și BB, situația textelor secolului al XVI-lea este ceva mai complexă. Lipsit de posibilitatea de a crea sau utiliza o formă cunoscută cititorului, Bratul va împrumuta cuvântul. Împrumutarea termenului slavon (СКѢТИ СѦ ‘περιφέρεσθα, vagari’) nu semnifică neapărat că acesta era cunoscut cititorului, și nici măcar că, înțelegînd despre ce este vorba, Bratul nu a găsit în limbă un termen propriu, care să redea respectivul sens. Este foarte posibil ca neînțelegerea termenului din textul slavon să fi fost extinsă astfel de la traducător la cititor. Împrumutarea a putut servi doar efectuării traducerii complete și evitării unei greșeli, iar nu lămuririi unui sens.

În CV și CP se asumă răspunderea descifrării sensului încifrat de textul străin. CV pare a proceda ca o revizie ce nu ține să se îndepărteze prea mult de textul revizuit, deși are în vedere cititorul. Nu se poate spune că *a se nevoi* este greșit. Centrarea pe trăsătura ‘dificultate (în a-și agonisi traiul)’, cu omisiunea specificației ‘ambulant’ constituie cel mult o forțare, operată, probabil, în procesul de traducere, pîndit de imperfecțiune și greșeală.

După cum se prezintă, în acest punct, CP apare ca revizie a unui text precum CV. Față de textul slavon sau grecesc, CP nu prezintă apropiere, nici măcar privit ca abatere. Privind la CV, însă, *a se ticăi*, din CP, apare ca sinonim parțial al vb. *a se nevoi*. Precum în alte cazuri din CP, și precum în cazul textelor care sînt revizii prin excelență, aici se utilizează un sinonim care dă textului aparența originalității, conferă o oarecare individualitate versiunii și, eventual, relaționează textul cu zona căreia i se adresează, prin utilizarea de substanță lexicală de proveniență accentuat slavă. Soluția din CP este o deviație ce urmează celei din CV. Avînd în vedere că soluția din CV era deja ușor forțată, accentuarea în continuare a notei ‘dificultate’ cu îndepărtarea nuanței ‘în a-și agonisi traiul’ – căci este aproape metaforică utilizarea lui *a se ticăi* în acest scop – constituie o exagerare care nu poate fi luată în

calcul nici pe departe ca soluție de traducere viabilă. Fără alte date, nu se poate susține că autorul reviziei CP ar fi înțeles despre ce era vorba.

VIII.2.2.7. Sub FA 12, 23 este vorba despre felul în care a murit Irod. În încercarea de a traduce vsl. **поразити его**, textele secolului al XVI-lea prezintă: „frământă elu” (CB), „ucise-l el” (CP). În slavonă existau două verbe, **поразвити** ‘frangere’ și **поразити** ‘ferire, percutere’, dar între ale căror rădăcini exista o relație foarte strânsă, ambele avînd largi porțiuni de suprapunere semantică indicînd ‘dizolvarea, pulverizarea’, așadar ‘fragmentarea’ urmată de ‘disipare’. Termenul din textul grecesc, forma ἐπάταξεν susține din plin direcția pe care merge Bratul, care oferă o traducere fidelă, nu doar în raport cu textul slavon, ci și dacă se face compararea cu ceea ce era de redat. Cuvîntul utilizat ar putea fi acceptat, mai ales dacă s-ar lămuri valoarea sa etimologică²³⁹. Important la Bratul este că, prin elementul lexical ales, urmează în mod corect calea textului și nu pierde acea nuanță importantă, mai sus arătată. În plus, introducerea acestui cuvînt românesc în contextul respectiv nu produce pierderi de sens ori dislocări în sistemul lexical al limbii române etc.

În planul concepției asupra traducerii, acest tip de acțiune indică limita rezonabilă pînă la care se poate asuma fidelitatea față de textul de tradus, avînd doar scopul de a aduce, în stare cît se poate de genuină,

²³⁹ Rom. *a frămînta* a beneficiat din partea istoricilor limbii de două soluții, în ceea ce privește etimologia sa. Pe de o parte, S. Pușcariu, în PEW sv. *frămînt*, susține proveniența acestuia din etimonul lat. *fermentare*. Alături de acesta se situează și A. Ciorănescu, care speculează latura semantică a termenului discutat și a posibilelor etimoane. A. Scriban, după ce derivă rom. *fragmenta* din lat. *fragmentare*, sv. *främint*, dă etimonul *fermentare*, precizînd „mai degrabă de cît de la *fragmentare*”. Și acest autor dă explicații care se sprijină pe aspectul semantic. TRDW susține același etimon. Celălalt etimon, lat. **fragmentare*, este avut în vedere în CDDE și în DA. Alături de argumenul fonetic, unul care explică mai bine evoluția și rezultatul în cauză, cele două lucrări lexicografice utilizează și explicația semantică, una care nu este potrivnică etimonului avansat. Cu valoarea actuală, termenul mai apare în CB, *1 Cor.*, 5, 6, 7.

spiritul și conținutul textului de tradus în limba-țintă. Opțiunea din CP, apoi din NTB: „îl bătu pre el” și BB: „l-au lovit pre el”, sînt acceptabile.

Sînt necesare unele precizări legate de contextul în discuție. În text este vorba despre unul din momentele în care Irod a prigonit pe apostoli. Astfel, a fost ucis Iacob, fratele lui Ioan, iar Petru a fost întemnițat spre a fi, la rîndul său, ucis. Datorită prezenței unui înger care îi îndrumă pașii, Petru va reuși să iasă din temniță, motiv pentru care Irod va tortura paznicii închisorii. Capul 12, însă, nu se încheie aici, în următoarele patru versete fiind descrise două întîmplări din viața lui Irod, fără nici o legătură cu cursul FA, precum și destinul final al acestuia, concluzia și morala pe care voia, de fapt, să le fixeze Luca în descendența acestor întîmplări. Al patrulea verset este în mod voit ambiguu. Irod moare mai tîrziu. Nu în acel moment și nu subit. El suferă de o boală cumplită, care îl macină descompunîndu-l treptat. În ordinea acestei stări se află și precizarea care urmează și conform căreia Irod a fost mîncat de viermi și a murit. Autorul FA, Luca, sugerează că acea moarte este consecința faptelor sale și provine de pe urma unei teribile lovituri, o lovitură ineluctabilă, fulgerătoare, aplicată cu hotărîre de către Dumnezeu, prin intermediul unui înger. Prin ἐπάταξεν, textul grecesc prezintă și tipul de lovitură, cu caracteristicile și consecințele ei.

Revenind la cuvîntul utilizat în CB și privind la etimoanele avansate pentru acesta, este necesar să completăm că, probabil, preotul a utilizat vb. *frămînta* nu (doar) pentru valorile pe care le-am văzut mai sus. Este posibil ca acest caz să fie unul care să sprijine explicația etimologică oferită de către A. Scriban, adică să avem a face cu atestarea valorii ‘a fermenta, a putrezi’ pentru rom. *a frămînta*.

Studierea cazului de sub FA 12, 23 permite observarea – mai ușor decît în alte locuri – unor tipare comportamentale cărora le este supus traducătorul și revizorul, dar și cel ce studiază comparativ traducerea. În situații precum aceasta, traducătorul sau revizorul are atît posibilitatea de a oferi o traducere fidelă, dar și de a face o echivalare reduționistă. Practic, Bratul a redat în limba română, cît se poate de direct, ceea ce a înfîlnit în textul slavon. Textul latin, precum celelalte texte românești cu care s-a exemplificat, alte texte (B.magh., Segond, N.T.engl.) par a fi

făcut același lucru, după care au mai procedat la o operație: termenului rezultat i-au găsit un echivalent care să redea acțiunea respectivă la modul cel mai inteligibil și direct. Avantajul lipsei oricărui echivoc, însă, rămîne umbrit de „scurtcircuitarea” semantică astfel produsă, deoarece acțiunea este prezentată la modul cel mai general (lovitura), lipsită fiind de trăsătura ei cea mai pregnantă și determinantă (risipirea prin fragmentare). Dacă traducătorul sau revizorul ar fi produs în altă parte o astfel de traducere internă, probabil că ar fi fost mult mai greu de acceptat. Același procedeu, așadar, ar fi avut parte de o judecată diferită, cu toate că, în esență, o traducere internă rămîne ceea ce este, o dezambiguizare trădînd nu atît litera textului (cum pare), cît spiritul acestuia (cum nu pare).

VIII.2.2.8. Pentru „contra decreta Caesaris faciunt” (FA 17, 7), CB prezintă „drăceștile ziceri ale lu Chesaru facu”, CP „împrotivă zisei lu Chesar”, alte texte: „împrotiva rînduialelor împăratului fac” (NTB), „împotriva poruncilor lui Chesariu fac” (BB). Dacă traducerea din CP poate fi acceptată, de asemenea redarea vsl. **ВРАГІНІЕМЪ** ‘δόγμα’ prin *zicere*, CB pune problema felului în care a fost tradus adverbul **ПРОТИВНО**. Aici s-a confundat adverbul cu un adjectiv care avea sensul ‘oppositus, ἐναντίος’ și, pe această bază, a făcut asocierea cu substantivul slavon **ПРОТИВЪСТВО** ‘adversarium’. Astfel se ajunge la conceptul ‘diabolos’²⁴⁰, care a putut fi redat în limba română așa cum apare el în CB.

În CB, un rol important l-a avut felul intercalat în care a fost redactat manuscrisul. Deosebirea principală dintre Coresi și Bratul pare a sta în faptul că primul avea ceva de demonstrat cititorilor și mai ales Bisericii în legătură cu caracterul ortodox al muncii sale²⁴¹, în vreme ce al doilea

²⁴⁰ Vezi A. Meillet, *Linguistique historique et linguistique générale*, p. 348-349.

²⁴¹ În acest sens, pare a fi semnificativ și faptul că, la Coresi, numele divinității apare în mod consecvent sub forma *Dumnezeu*, în vreme ce la preotul (N.B.!) Bratul nenumăratele ocurențe ale formei *Zeu* copleșesc pe celelalte.

este lipsit de asemenea complexe și atent doar la actul traducerii. Deși este foarte probabil ca CB, CV, precum și o versiune slavonă și chiar grecească să fi stat la dispoziția diaconului, soluțiile pe care acesta le promovează merg în direcția redării textului biblic în așa fel încât, la o eventuală verificare, influența exercitată de textul slavon asupra sa ar fi fost lesne sesizabilă. De asemenea, este semnificativ faptul că diferențele lexicale din CP față de celelalte două texte, în general, merg în direcția introducerii în limba română de împrumuturi din slavonă renunțându-se la termeni moșteniți sau chiar la alți termeni de origine slavă, sinonime, dar care nu figurează în acel punct în textul slavon. Astfel, Coresi se prezintă ca unul care încearcă să fie fidel textului slavon la nivel lexical, făcând munca unui agent care introduce termeni de origine slavă în limba română²⁴².

VIII.2.2.9. Rezultat al unor procese de traducere mai complexe este sintagma *cu cimpoi glăsirea*, din AI, *Gal.*, 5, 21. Termenul grecesc aici utilizat, κῶμοι, avea semnificații care trimiteau la sărbători și practici populare și păgîne. Termenul utilizat în textul slavon, КОЗЛОГЛАСОУАНІА, este un compus care semnifică ‘κῶμος, τραγωδία’, și care este creat pe baza vsl. КОЗЕЛЪ ‘τράγος, hircus, κόπρος, caper’. Calculul a avut în vedere nu neapărat faptul că banchetele păgîne se petreceau în sunete lascive de cimpoaie, ci asocierea între cei doi termeni cu interpretarea relației dintre ei, cimpoiul fiind un instrument făcut din piele de caprine. Sintagma pare a decurge din neînțelegerea sensului compusului slavon de către traducătorul român, însă prima parte a sintagmei – care nu redă întocmai sensul de bază al primei părți a compusului – arată că avem a face cu o aproximare. În ceea ce privește CP, unde apare termenul *mîncarea*, se poate crede că diaconul cunoștea sensul ‘banchet, petrecere’ cerut de text, poate cunoscînd

²⁴² O explicație, deloc neglijabilă, pentru această stare ar putea fi și aceea că, uneori, diaconul utiliza termeni literari din punctul de vedere al epocii sale, eliminînd elemente curente în limba română, dar care nu țineau de aspectul literar.

sensul compusului slavon, poate din altă versiune, motiv pentru care nu încearcă calchierea.

VIII.2.2.10. Din *Gal.*, 3, 23, AI nu păstrează decît „credința se descoapere”. În CP, versetul $\pi\rho\delta\ \tau\omicron\upsilon\ \delta\epsilon\ \acute{\epsilon}\lambda\theta\epsilon\iota\nu\ \tau\eta\nu\ \pi\acute{\iota}\sigma\tau\iota\nu\ \acute{\upsilon}\pi\omicron\ \nu\acute{o}\mu\omicron\nu\ \acute{\epsilon}\phi\rho\upsilon\rho\omicron\upsilon\mu\epsilon\theta\alpha\ \sigma\upsilon\gamma\kappa\lambda\epsilon\acute{\iota}\omicron\mu\epsilon\nu\omicron\iota\ \epsilon\acute{\iota}\varsigma\ \tau\eta\nu\ \mu\acute{\epsilon}\lambda\lambda\omicron\upsilon\sigma\alpha\nu\ \pi\acute{\iota}\sigma\tau\iota\nu\ \acute{\alpha}\pi\omicron\kappa\alpha\lambda\upsilon\phi\theta\eta\nu\alpha\iota$ a fost tradus prin „Mai de-nainte de cînd vine credința, noi eram încurcați și încuieți; pre creadere ce va să se adevăreaze”. Comentariul legat de acest fragment se referă la verbul ultim *se descoapere*, respectiv *să se adevăreaze*.

Raportarea la conceptul ‘adevăr’, așa cum apare acesta în limba greacă, arată că gr. $\acute{\alpha}\lambda\eta\theta\eta\varsigma$ semnifică ‘adevărul’, în opoziție cu ‘falsul’, însă adevărat era ceea ce fusese des-coperit, dez-văluit, scos de sub un con de umbră, revelat²⁴³. Observînd traducerea grecească – de la care cea slavonă nu se îndepărtează –, se vede că AI face o traducere simplă, dar exactă (ca și în textul latin, de altfel, unde apare „*quae revelanda erat*”). Coresi creează un verb cu mijloacele de derivare ale limbii române, avînd în minte nu atît un model (limba greacă nu avea un derivat de la subst. $\acute{\alpha}\lambda\eta\theta\eta\varsigma$, care să semnifice ‘ $\acute{\alpha}\pi\omicron\kappa\alpha\lambda\acute{\upsilon}\pi\tau\omega$ ’), cît un sens pe care, însă, nu-l putea aduce în limba română sub forma din textul grecesc, precum și modul de a concepe o acțiune, cel din gr. $\acute{\alpha}\lambda\eta\theta\eta\varsigma$. Coresi creează astfel un verb încercîndu-l cu sensul din text, servindu-se de modul grecesc de a concepe ‘adevărul’²⁴⁴.

VIII.2.2.11. Textul grecesc de sub *Gal.*, 6, 1 este: $\acute{\upsilon}\mu\epsilon\acute{\iota}\varsigma\ \omicron\acute{\iota}\ \pi\nu\epsilon\upsilon\mu\alpha\tau\iota\kappa\omicron\acute{\iota}\ \kappa\alpha\tau\alpha\rho\tau\acute{\iota}\zeta\epsilon\tau\epsilon\ \tau\omicron\upsilon\ \tau\omicron\iota\omicron\upsilon\tau\omicron\nu\ \acute{\epsilon}\nu\ \pi\nu\epsilon\acute{\upsilon}\mu\alpha\tau\iota\ \pi\rho\alpha\acute{\upsilon}\tau\eta\tau\omicron\varsigma$, ceea ce, în vsł., se redă prin: **В ЖЕ ДУХОВНИКѢ СЪВРЪШАИТЕ ТАКОКАГО ДУХОМЪ КРОТОСТИ**, adică ‘vos, qui spirituales estis, huiusmodi instruite, in spiritu lenitatis’. Față de AI, care redă acestea prin: „e voi, duhovnicilor, sfîrșiți acela cu duhul blîndeațelor”, CP traduce: „e voi

²⁴³ Vezi Chantraine, sv $\lambda\alpha\nu\theta\acute{\alpha}\nu\omega$.

²⁴⁴ În aceeași direcție vezi și „eu de-aciaa mă duș pre o *adevărătură*” (CP, *Gal.*, 2, 2), adică: „Ascendi autem secundum *revelationem*”, redînd astfel gr. $\acute{\alpha}\pi\omicron\kappa\alpha\lambda\upsilon\psi\iota\nu$, unde adevărul este conceput ca revelație, dezvăluire, scoatere din starea de ascundere.

sufleteaște să-l învățați, care voi seți ispășiți”. Vsl. *ΔΟΥΧΟΒΗΝΙΚΉ* este tradus printr-un adverb în CP și printr-un substantiv în AI.

Sintagma nu-i aparține lui Paul, ea aparținând la Osea: „Sosit-au zilele de pedeapsă, venit-au zilele de răsplată. Israel strigă: «Profetul este un nebun, *omul inspirat*²⁴⁵ aiurează!» Da, desigur, din pricina mărimii nelegiuirii tale, din pricina mărimii răzvrătirii tale. Prorocul află pretutindeni lațuri întinse. Ei întind curse pe toate drumurile, capcane în casa lui Dumnezeu” (Osea, 9, 7-8). De aici, întrucît este vorba despre un tip de conduită caracteristic profilului oricărui creștin, Paul extinde conținutul noțiunii numindu-i *spirituali* pe cei dominați în acțiunile și în gândurile lor de grija pentru urmarea poruncilor lui Dumnezeu, acestora opunându-li-se cei dominați de instincte.

Chiar dacă se poate considera că traducătorul AI nu a înțeles pe deplin acest segment, traducerea sa rămîne nimerită. În general, ea este conformă cu sensul textului, fiind vorba despre încheierea, desăvîrșirea unei acțiuni de învățare a celor „nespirituali” într-un mod blînd, iar nu printr-o metodă abruptă, brutală. Traducerea din CP ar putea arăta că diaconul nu a înțeles textul biblic. Pentru acest verset există două posibilități de interpretare a CP. Se poate considera că avem a face doar cu o problemă de ordin sintactic, localizabilă la nivelul topicii: „e voi, care voi seți ispășiți, sufleteaște să-l învățați”, unde *cei ispășiți* ar sta pe poziția sensului ‘spirituali’, iar *sufleteaște* pe cea a sensului ‘cu duhul blîndeții’. Deși o asemenea interpretare îl eliberează pe Coresi de bănuiala neînțelegerii textului, datorită faptului că, de obicei, acesta nu merge cu traducerea pînă la asemenea modificări, nu poate fi pe deplin înlăturată cealaltă interpretare. Conform acesteia, Coresi ocolește capcana traducerii prin *duhovnic* al vsl. *ΔΟΥΧΟΒΗΝΙΚΉ*, dar nu găsește un echivalent corespunzător greșind prin apelul la un adverb, blocat în această sferă prin aceea că nu operează opoziția *suflet / spirit*²⁴⁶. Coresi,

²⁴⁵ În textul grecesc: *ἀνθρωπος ὁ πνευματοφόρος*, în cel latin: *virum spiritualem*.

²⁴⁶ Blocaj facilitat de faptul că *spirit* era un termen utilizat în lumea catolică, așadar era încărcat cu anumite conotații de care Coresi avea a se feri.

însă, înțelege mai bine și tălmăcește în consecință vsl. **СВЕРЪШАИТЕ** prin *învățați* și nu traduce rigid ca în AI. Această cale de explicare întîlnește o piedică aparentă în lămurirea felului în care s-ar fi tradus secvența finală, mai cu seamă vsl. **КРОТОСТИ**, care redă gr. $\pi\rho\alpha\upsilon\tau\eta\varsigma$. Pare de neînțeles motivul pentru care acest cuvînt cu sensul ‘mansuetus’ se traduce prin „care voi seși ispășiți”. Alături de ipoteza unei alte versiuni traduse, ipoteză mai puțin probabilă, se poate – dacă se merge pe această cale de explicare a traducerii coresiene – să avem a face, de data aceasta, cu o răstălmăcire a unui segment care a părut obscur revizorului, într-un context pe care singur și l-a creat. Gr. $\pi\rho\alpha\omicron\varsigma$, $\pi\rho\alpha\acute{\omicron}\tau\eta\varsigma$, cu întreaga familie lexicală, se raportează la sensul ‘liniștit, împăcat’²⁴⁷. În acest context, vsl. **ДОУХОМЪ КРОТОСТИ** poate fi redat prin *izbăvit, mîntuit*, înțelegînd prin aceasta persoana care a ajuns la o anumită înălțime morală și spirituală, fiind împăcată sufletește și, ca atare, mîntuită. Această explicație o exclude pe cea dintîi, însă trebuie observat că nici una dintre cele două nu beneficiază de argumente care ar elimina definitiv cealaltă ipoteză²⁴⁸.

VIII.2.2.12. Încercarea de a reda în limba română valori rezultate în urma rafinării și specializării unor concepte, ceea ce, în textul slavon, apare ca rezultat al unui calc, poate genera apelul la structuri dezvoltate la nivel popular. Chiar dacă, în acest fel, cititorul nu rămîne în obscuritate, iar între structura de calchiat și rezultatul traducerii diferențele de ordin semantic sînt minore, din punctul de vedere al normei literare, expresiile de acest fel pot constitui forme de exprimare vagi în comparație cu nevoile reale ale textului. O astfel de situație se

²⁴⁷ De altfel, Coresi prezintă deseori tendința de a interpreta textul (probabil cu bune intenții). În *Gal. 5, 19* diaconul începe prin: „Că adevărate sînt faptele trupului”, ceea ce indică un ușor abuz de interpretare a textului, deoarece era de tradus gr. $\phi\alpha\nu\epsilon\rho\omega\varsigma$ ‘manifestus’.

²⁴⁸ De altfel, în altă parte, unde contextul nu permite altfel, Coresi va reda vsl. **КРОТОСТЬ** precum AI, adică prin *blîndeațe*. Cu toate acestea, traducerea din CP a versetului respectiv ridică unele probleme, căci se poate considera că termenul slavon este redat prin *smerciune*.

identifică în CB, FA 10, 28: „*Nu fromos iaste a bărbatu ovreescu a se lipi (...)*”. Segmentul subliniat ar fi avut rolul de a transmite conținutul ‘illicitum est’. În textul grecesc, acesta apare sub aceeași formă negată printr-o particulă restrictivă: ὀθέμιτόν ἔστιν. Slavona a tradus prin **НЕЛЕПО**, operînd un calc destul de util înțelegerii, în această limbă, a textului biblic. Româna, neavînd un termen pentru conceptul ‘licitus’, a apelat la un termen general, iar urmarea atentă a versiunii traduse a condus la utilizarea aceluiași mod de a reda un concept negativ, prin negarea calității pozitive. Soluțiile secolului al XVII-lea se dovedesc aproape perfecte: „nu se cade” (NTB), „necuvios” (BB).

VIII.2.2.13. După cum obscuritatea versiunii revizuite poate duce la apelul la alte versiuni aflate la dispoziția revizorului, tot astfel neînțelegerea versiunii traduse poate duce la încercarea unor soluții care înseamnă fie redarea cuvînt cu cuvînt a structurii din textul de tradus, fie potrivirea traducerii în funcție de ceea ce sugerează alte versiuni românești sau străine ori chiar contextul și experiența traducătorului.

Variate traduceri apar sub FA 19, 21, unde se întîlnesc: „zise lu Pavel Duhul” (CB)²⁴⁹, „dzise lu Pavelu Duhul” (CV), „băgă-se în duhul lu Pavel” (CP), „Pavel gîndi în duh” (NTB), „pus<e> Pavel în duh” (BB). Strădania de a transla acest segment într-un mod în care textul să apară lămurit a condus CB și CV către o astfel de redare a vsl. **ВЪЗЛОЖИТИ** ‘ἐπιτιθέναι, imponere’. La rîndul ei, versiunea din NTB prezintă o traducere care se dovedește a fi inspirată de textul maghiar, unde se întîlnește: „Pál föltete magában” (B.magh.). Întrucît în textul grecesc apare: ἔθετο ὁ Παῦλος ἐν τῷ πνεύματι, iar în cel latinesc: „proposuit Paulus in Spiritu”, sub aspect formal, traducerea din BB poate fi considerată ca fiind cea mai apropiată de text. Aici se află și deosebirea

²⁴⁹ În CB, *zise* este adăugat ulterior, pe un spațiu insuficient, după ce mai înainte fusese notată o cruce, semnul obișnuit pentru situațiile în care se observase o omisiune, ulterior înlăturată. Faptul că, în textul slavon, verbul apare notat corect, situează dificultatea la traducătorul român. În cazul în care CB este rezultatul unei revizii, este posibil ca revizorul să nu fi fost mulțumit de soluția traducătorului, intervenind cu soluția pe care o vedem astăzi în CB.

constantă dintre NTB, la care se adaugă CB și CV, față de BB, cel dintîi încercînd să aducă textul la cititorul român, celălalt încercînd să refacă tiparele limbii române.

Substantivul corespunzător, **επιβολή**, ἐπίθεσις ‘imponere’, nu a întîmpinat dificultăți în a fi corect redat, el apărînd în CB printr-un calc de semnificant: *prepusul* (FA 8, 18), și printr-un calc de semnificat în CP, NTB și BB: *punerea*.

VIII.2.2.14. Un caz sugestiv în ceea ce privește mizele pe care le puteau avea în vedere autorii BB atunci cînd se îndepărtau de NTB este reprezentat de: „amăgiia oamenii Samariei” (NTB, FA 8, 9), față de: „răzvrătind limba Samariei” (BB). Se redă astfel: ἐξιστάων τὸ ἔθνος, în textul latinesc: „seducent gentem”. Cum se vede, NTB traduce, ca de obicei, mai puțin îngust, lipsa de grijă față de rigorile limbii din care se traduce, combinată cu grija față de limba în care se traduce și față de cititorul român, ducînd la înțelegerea directă a textului. Totodată, însă, traducerea NTB indică implicarea traducătorului în text, cu scopul de a orienta cititorul.

Forma verbală utilizată aici în textul grecesc, ἐξιστάω, este o variantă a vb. ἐξίστημι, care avea un nucleu de sens mai complex. Prin valori precum ‘déplacer, faire sortir de’, ‘s’éloigner de, s’écarter de, éviter qu’elqu’un’, apoi ‘perdre l’esprit, la raison, être hors de soi, en extase’ și ‘être frappé d’étonnement, de stupeur’, ‘être changé’, opțiunea din BB poate să-și găsească o explicație. Cu toate acestea, vsl. **развратити**, etimonul cuvîntului utilizat de frații Greceanu, avea sensurile ‘ἀναρτίειν, evertere’, ‘διαστρέφειν, distorquere’. Deși ar fi lesne de susținut că este vorba despre o greșeală, avînd în vedere că, de fapt, NTB lămurise sensul secvenței – care nu pusese probleme nici traducătorilor slavi și nici celor români de mai înainte²⁵⁰ – o astfel de

²⁵⁰ Prin variantele: „minuna limba samariiască” (CB) și: „se mira limba samariiască” (CP), redînd verbul **στανβαίτη** ‘stupefacere’, textele secolului al XVI-lea sînt superioare ambelor versiuni.

concluzie ar putea fi pripită. Mai curînd s-ar susține ideea că frații Greceanu au încercat utilizarea unui verb care, alături de sensurile sale obișnuite, să exprime prin înglobare ideea de tulburare de ordin mental și sufletesc, cerută de context.

Caracterul neunitar sub aspect lingvistic al textelor secolului al XVI-lea sugerează cu tărie că unele fragmente se copiau mecanic, în vreme ce acelea a căror dificultate era sesizată de către traducător rezultau dintr-un proces de traducere elaborată, mai ales cînd nici una dintre versiunile copiate sau consultate nu oferea soluții acolo unde revizorul ar fi avut nevoie datorită obscurității textului slavon.

VIII.2.2.15. Deși este greu de spus care dintre cele două versiuni este urmată de către traducătorul PO sub *Gen.*, 3, 7, (totuși, probabil că aceea latină), finalul atrage atenția. Ideea de redat era că Adam și Eva făcură șorțuri din frunze de smochin, cu care se acoperiră de jur împrejur, pe o anumită porțiune a corpului. Toate acestea apar în textul latin sub forma: „consuerunt folia ficus et fecerunt sibi perizomata”, iar în cel maghiar prin: „Es figefa leuelet fonanac öszue, es magoknak Környülkötet chinalanac”. Autorul PO – care nu poate fi suspectat de neînțelegere, o presupusă neînțelegere a termenului din textul latin fiind compensată de prezența unui compus cît se poate de transparent în textul maghiar – nu optează pentru a căuta sau construi o cale de exprimare a lat. *perizomata* (< gr. περιζώματα) sau a magh. *környülkötet* (acesta, probabil, inspirat după *Vulgata*, căci Luther spune: „und flochten Feigenblätter zusammen und machten sich Schurze”), ci se folosește, întrucîtva asemănător lui Luther, de prima parte a secvenței: „și rupseră frundze de smochin”, după care continuă: „și puseră pre trupul lor”.

Soluția aceasta este expresia unui moment de libertate pe care traducătorul român și-l ia în încercarea de a oferi cititorului un text clar și care să nu-l solicite. Se vede cu acest prilej felul în care amănuntele și nuanțele inițiale se pot pierde la traducere, în fapt, felul în care în actul de comunicare ființa umană evită detaliile pe care nu le poate exprima în modalități directe și care i-ar cere lămuriri suplimentare. Considerînd că efortul nu ar fi răsplatit sau că ar îngreuna chiar simpla înțelegere a

textului, traducătorul ajustează particularitățile conținutului după măsura mijloacelor de expresie pe care le are și care sînt de natură să transmită ce a considerat a fi esența conținutului respectiv.

VIII.2.3. O categorie interesantă de termeni o constituie elementul de origine maghiară. Pătrunși pe diferite căi, în esență, prin contacte directe, unii dintre termenii de această origine sînt destul de larg răspîndiți pe întregul teritoriu românesc, alții sînt frecvenți doar în zona de contact și în zonele prime de iradiere. Deși astfel de termeni erau bine cunoscuți în zonele de contact, prezența lor nu este consecința primă a acestei realități.

Este important de subliniat mereu că perspectiva din care se discerne asupra unor astfel de situații este dată de relația dintre cele două dominante mai sus menționate și de ponderile lor în ecuație: orientarea traducerii către cititor și edificarea unui aspect literar care să vehiculeze acel text, în modalități cît mai eficiente și cu posibilitatea ca acel aspect să fie util unei construcții culturale de durată. În zonele de contact, prezența elementului maghiar decurge, în primul rînd, din influența cultă maghiară, deci se poate socoti ca fiind rezultatul și marca unei influențe de mediu cultural. Desigur, contactele populare directe au constituit o realitate, însă, ca opțiune, acestea au fost condiționate de mediu. În alte zone, prezența unor astfel de termeni este rezultatul unei influențe suferite dinspre o zonă în care românii se află în contact cu maghiarii. Mult mai puțin limitată, o astfel de opțiune este semnificativă deoarece, fără a se afla sub influența cultă maghiară, traducătorii și revizorii altei zone puteau considera că un astfel de termen poate fi apt să participe la lexicul aspectului literar românesc.

Cu alte cuvinte, lupta pe care o avea de dus un termen pentru a obține un loc în sistem era mai acerbă dacă ea se ducea într-o zonă necaracteristică influenței din care acel termen provenea. În mod simetric, ceea ce se petrecea cu elementul maghiar în Moldova și în Țara Românească era comparabil cu ceea ce se întîmpla cu elementul

slav în Transilvania²⁵¹. Desigur, lucrurile nu stăteau mereu astfel. În unele cazuri, după cum am arătat, elementul slav era promovat doar pentru a semnala conformitatea surselor și a traducerii cu textele recepte în lumea ortodoxă.

Cel mai ades, trăsăturile particulare ale unui grai sau chiar ale unei norme literare sînt inacceptabile pentru o comunitate vecină (în primul rînd datorită aspectului fonetic, apoi datorită uzurilor și conotațiilor, eventual datorită apartenenței termenului la nivelul aspectului popular). Neajunsul formal poate fi înlăturat, însă lucrul acesta nu servește prea mult, deoarece traducătorul are nevoie de un termen care să exprime în modalități optime un anumit conținut, fără a crea legături nedorite în conștiința receptorului²⁵².

Pe lângă aceste situații există și cea în care un termen, popular sau literar, aparținînd unei alte zone să nu fi fost grevat de incompatibilități supărătoare cu cerințele fonetice ale zonei primitoare. În cazul în care, în plus, acesta nu avea circulație acolo, nu era perceput ca popular, și nu era conotat cu valori nepotrivite pentru uzul literar, el putea fi ales ca soluție. Altfel spus, este foarte posibil ca elemente din norma celuilalt să fie percepute ca apte sau recomandabile pentru a constitui aspectul literar propriu. Ceea ce este neuzitat (adică nu are o istorie în

²⁵¹ Totuși, proporțiile erau destul de debalansate. Cei din est și sud erau mult mai receptivi față de elementul maghiar provenit de la românii din vest decît erau aceștia față de elementul slavon. Cu excepția unor termeni populari și vechi de origine slavă, pe care influența maghiară nu i-a putut elimina, aici mai pătrund doar termeni aduși de textele estice și sudice sau care s-au menținut în cadrul slujbei religioase.

²⁵² Acesta este unul dintre motivele pentru care, la trecerea creștinismului în lumea greco-latină s-a recomandat în mod expres (în primul rînd de către Sfîntul Paul) ca, pentru a vehicula conceptele creștine, să fie utilizați termeni grecești și latinești neîncărcați de conotații anterioare. Mai mare decît miza înțelegerii noii ideologii de către toate categoriile de receptori era miza de a nu tinctura – pe cale lingvistică – conceptele prin asocierile pe care niște termeni bogați în conotații le-ar fi generat în mod instantaneu.

graiul sau în norma proprie) și are forme necontradictorii cu propria normă poate fi perceput ca solemn și utilizat ca atare.

Unele din exemplele care urmează sînt în măsură să ofere lămuriri asupra situației, destul de des întîlnite, în care elemente caracteristice unor norme locale, eventual populare, apar și sînt selectate într-o normă literară vecină. Cauzele pot fi complexe, însă ele țin de nevoile traducătorului sau revizorului și de felul în care acesta percepe respectivele elemente în raport cu imaginea sa despre norma la a cărei creare participă, eventual cu nevoile pe care le atribuie receptorului și, desigur, cu mizele textului său.

VIII.2.3.1. În limba română circula un termen de origine maghiară, precum *chelșug*. Acesta prezenta avantajul de reda în mod potrivit conceptul ‘cheltuială’. Sub aspect fonetic, nu ridica probleme de incompatibilitate cu uzurile vreunei zone românești, nu dobîndise conotații, caracterul său neutru recomandîndu-l pentru a apărea destul de des, atît în documente²⁵³, cît și în traduceri de texte culte: „Și Iosif porunci cum sacii lor să-i împlă cu grîu și banii lor să-i dea toți cîneși în sacul său, asupra de-aceasta cum *chelciug* încă să șe dea pre cale” (PO, *Gen.*, 42, 25) (magh. *kölchégettis; provisions* ‘vivres’)²⁵⁴; „Că cine dentru voi va vrea să zidească un turn, anu nu va șădea mainte să-și numere *chelșugul*, oare are de-a-l săvîrșirea?” (NTB, *Lc.*, 14, 28); „Cine osteaște cu ale sale *chelșuguri* vreodată?” (BB, *1Cor.*, 9, 7); „Și luînd de *chelșug* de la Iason și de la ceialalți, au slobozit pre ei”. (BB, *FA*, 17, 9); „Și rămase Pavel doi ani deplin cu al său *chelșug* și priimiia pre toți ceia ce întra cătră el” (BB, *FA*, 28, 30); „*chelșugul* mănăstiriei să nu îndrăznească să-l ție la sine” (DRB 131, 25–26); „Nime den călugări să nu ție al său, nice cal, nici stupi, nici altu dobitoc, nemică, nici arătură, nici din n-afară, nice dinlontru în mănăstire, nemică deosebi să nu ție,

²⁵³ Prezența sa în documente îl arată apt de a face parte din limbajul juridico-administrativ.

²⁵⁴ După cum se observă, fonetismul cu africată nu arată decît dificultatea unui bun cunoscător al limbii maghiare de a se desprinde de fonetismul etimonului.

fără numai înbrăcăminte, și *chelșug* ce va avea dentru răcodelia²⁵⁵ sa să ție” (DRH XIX, 150, 24-27).

Pe calea mai sus descrisă va apărea în BB forma verbală corespunzătoare, rarissimă după știința noastră, în limba română: „Și cându-l vei trimite pre el slobod de la tine, să nu trimiți pre el deșărt; cu chelșug să-l *chelșuguești* pre el den oile tale și den grîul tău și den teascul tău” (BB, *Deut.*, 15, 13). O astfel de creație, într-un text precum BB, trebuie pusă pe seama preocupării autorilor acestei revizii de a edifica un aspect literar, prin intermediul textului sacru (precum în cazul celorlalte limbi indoeuropene) și pe model grecesc, cu participarea unor termeni provenind din toate zonele românești (sau creați pe baza acelorora), cu îndeplinirea anumitor cerințe (circulație largă, lipsa fonetismelor populare). Este foarte probabil ca verbul să fi fost creat și sub impulsul textului grecesc (ἐφόδιον ἐφοδιάσεις αὐτόν), caz în care alegerea termenului maghiar și, apoi, construcția structurii pe baza acestuia devine încă și mai semnificativă.

Aceeași este situația și pentru verbul *a tăbări*, cu sensul ‘a campa’, frecvent întrebuițat de autorii BB: „Și să rîdică Avram și mergînd, *tăbări* în pustiiu” (BB, *Gen.*, 12, 9) (în PO întîlnim o traducere ușor diferită, influențată de textul maghiar și care arată diferențele dintre versiunile de bază: „De-acia purcease mai încolo Avram, și mearse cătră Amiadzăzi”); „Și să mută de acolo Isaac și poposi la rîpa Gherarilor și *tăbări* acolo” (BB, *Gen.*, 26, 17) [în PO: „Duse-se, drept aceaia, de acolo Isac și *întinse cortul* în zăpodia Gherarului, și acolo lăcui”, exemplu în care, practic, se observă o parte importantă a procesului de ‘tăbărire’ (aceea care, în mod firesc, din cauze de ordin extralingvistic, nu s-a păstrat în actualul sens al cuvîntului românesc)]; „Și rîdicîndu-se fiii lui Israil de la Sochoth, *să tăbăriră la* Othom, lîngă pustie” (BB, *Ex.*, 13, 20) (în PO: „Și purcedzînd den Sohot, *descălecară* în Etman, lîngă marginea pustiniei”), unde este vorba, precum mai sus,

²⁵⁵ Este de remarcat acest compus luat direct din slavonă (calcul corespunzător era „lucrul mîinilor”, sensul fiind ‘produsul propriu’, ‘cîștigul sau profitul generat de munca proprie’).

despre camparea întregii comunități nomade. În: „împrejurul cortului mărturiei vor tăbărî fiii lui Israil” (BB, *Num.*, 2, 2) este vorba despre un plan primitiv al așezării umane. Referirea exclusivă la ‘tăbărîre’ ca acțiune militară apare în: „și ceialaltă oaste a asirianilor s-au tăbărît la câmpu, și au acoperit toată fața pământului, și corturile și povăraile lor s-au tăbărît întru mulțime multă foarte” (BB, *Iudith*, 7, 16); „Și văzu Iuda și frații lui că s-au înmulțit răutățile și puterile tăbărăsc în hotarale lor” (BB, *IMacabei*, 3, 43); „Și porunci Iuda să strige în tabără ca să tăbărască fieștecarele în care loc iaste; și s-au tăbărît bărbații puterii și au dat războiu cetății toată zioa aceaia și toată noaptea” (BB, *IMacabei*, 5, 51). Se înțelege că ‘tăbărîrea’ este un proces prin care un grup de oameni (înarmați sau/și neînarmați) se oprește și poposește undeva, întinzîndu-și corturile, închegînd și constituind vremelnice o așezare. Acesta este procesul prin care se constituie și tabăra militară: „Și să suiră cu el cară și călăreți și să făcu tabără mare foarte” (BB, *Gen.*, 50, 9). Ceea ce limba română a reținut din toate acestea este elementul cel mai frapant pentru simțuri, dinamica din momentele inițiale ale procesului.

VIII.2.3.2. Sub FA 7, 35 vechile traduceri românești prezintă: „jude sau județu” (CB), „jude sau judecătoriu” (CP), „domnu și giudeț” (NTB), „biruitoriu și judecătoriu” (BB) ‘stăpînitor’²⁵⁶. Pe lângă faptul că textele secolului al XVI-lea nu utilizează slavul *cneaz*, ci termenul moștenit *jude*, iar NTB preferă tot un termen moștenit, dar unul larg cunoscut (chiar dacă mai general și, așadar, mai vag), este de remarcat opțiunea din BB. Această orientare ar putea arăta că termenul era perceput de către autorii BB ca fiind compatibil cu norma cultă, eventual specializat. Se vede că termenul din NTB era considerat a fi mai puțin preferabil, în vreme ce termenul din CB și CP se arhaizase prin caducizarea relației și conținutului instituției respective. În același fel apar și situații precum: „ținearea limbilor” (NTB, FA 7, 45), dar: „biruința limbilor” (BB); „era în putearea ta” (NTB, FA 5, 4), dar: „întru a ta biruință era” (BB), și

²⁵⁶ În textul slavon apare: КНЕЗА ИЛИ СЖАИЖ, în cel grecesc: ἄρχοντα καὶ δικαστήν.

chiar: „Dumnezău *biruitoriu*” (BB, FA 7, 35), lîngă: „*Domnul Dumnezău*” (NTB).

VIII.2.3.3. În cazurile în care româna nu deține un termen acceptabil²⁵⁷ pentru a reda o anumită realitate, opțiunile din texte nu sînt unidirecționate, ci sînt determinate de felul în care autorii văd compatibilități între formele din sursele preferate sau din cele consultate și limba română. În general, NTB apelează mai lesne la maghiară, în vreme ce BB preferă textul și limba greacă. Astfel se întîmplă sub *Mc.* 6, 27, unde se utilizează regionalismul *henghiariu* (NTB), respins în BB, care preferă împrumutul: *speculator* (conceptul necesar a fi redat aici era ‘paznic, temnicer’, ceea ce în textul grecesc este numit σπεκουλάτορα).

Pe de altă parte, încercînd să redea un termen de sub FA, 20, 19, din contextul „*ex insidiis Iudaeorum*”, NTB utilizează maghiarismul, *hiclesugul*, preferat termenului grecesc, ἐπιβουλή de către revizorii BB (dar după ce vor opera modificări formale prin care îl vor aduce la un aspect lipsit de caracter „regional și popular” – în realitate, prin falsă regresivitate). Așadar, dincolo de constrîngerile semantice, în lipsa unui termen propriu, capabil să exprime sensul cerut, româna va face împrumuturi (*speculator*) sau va apela la termeni deja împrumutați (*hengheariu*, *hiclesug*). Traducătorii, însă, vor proceda conform concepțiilor care-i animă: vor acorda prioritate sursei și vor căuta ca termenii să păstreze forme acceptabile normei pe care o construiau (BB) sau vor face tot ceea ce cred de cuviință pentru ca înțelesurile textului să ajungă la cititor (NTB).

VIII.2.4. Preferința pentru termenii de o anumită origine, fie populari, fie moșteniți reflectă, în general, presiunea culturală dominantă în zona din care provine textul. Deși relația cu latina este

²⁵⁷ Problema acceptabilității, în sine, rămîne una încărcată cu o doză consistentă de relativitate. Fie că se ajunge la un astfel de calificativ dinspre individ, fie dinspre colectivitate, punctul de referință este unul intern și dependent de trăsăturile constitutive și circumstanțiale ale individului ori ale colectivității.

genetică, pe teritoriul românesc, care s-a aflat câteva sute de ani sub influența politică, socio-economică, militară și cultural-religioasă slavă, dincolo de dizlocările lexicale care s-au petrecut, în epoca formării aspectului literar românesc s-au manifestat tendințe de restrângere a ponderii elementului latin. Termenii moșteniți aveau caracter popular, motiv pentru care doar cei din lexicul fundamental au fost reținuți. Slavona fiind limba de cultură, tendința secolului al XVI-lea a fost de a împrumuta termeni culți sau avînd a exprima concepte complexe și de a calchia forme și sensuri de la aceasta, abia incompatibilitățile structurale și de conținut dintre cele două limbi și tipuri de mentalitate limitînd acțiunea acestei tendințe. Chiar astfel, însă, tendința aceasta a fost puternic susținută de însuși textul sacru, pătruns prin forma sa slavă.

În zona vestică a teritoriului dacoromân, dizlocarea materialului lexical moștenit a fost incomparabil mai slabă, în plus, traducătorii nu evitau termenii populari (adică moșteniți), cu atît mai mult cu cît limba de cultură era latina. Apartenența culturală a traducătorilor face ca termenii de anumite origini să aibă șanse mai mari decît alții. Plasate sub forța voinței de a oferi cititorului un text lămurit, respectiv a celei de a fi fidel modelului grecesc – spre consolidarea firavei tradiții muntenești existente și cu încercarea de a aduce progrese la nivelul normei culte, NTB, respectiv BB, vor prezenta tendințele generale sensibil diferite.

VIII.2.4.1. Sînt relevante în acest sens seriile: *păgîni* (cvasi-general în NTB), față de *limbi* (cvasi-general în BB) (NTB apelează la un termen moștenit, pe înțelesul cititorului român și nu la un calc de semnificat după slavonă), *oameni* (general în NTB), față de *nărod* (general în BB); *rînduialele* (NTB), față de *eresul* (BB) (termen împrumutat deja în secolul al XVI-lea din textele slave, aici, probabil, reîmprumutat din greacă).

VIII.2.4.2. Versetul 25 din FA, 3 apare după cum urmează: „Și în sămînța ta să vor blagoslovi toate *fămeile* pămîntului” (NTB), față de: „Și semenției tale să vor blagoslovi toate *neamurile* pămîntului” (BB).

De dată veterotestamentară, promisiunea aceasta (al cărei corespondent neotestamentar apare cel mai bine exprimat sub *Mt.*, 25, 34) este făcută lui Avraam în mai multe rînduri și sub diferite forme. Forma cea mai apropiată de cea din *Faptele Apostolilor* apare în PO și în BB astfel: „Și prin sămînța ta blagoslovi-se-vor toți *oamenii* pămîntului” (PO, *Gen.*, 22, 18), apoi: „Și prin sămînța ta blagoslovi-se-vor toți *oamenii* pre-pămînt” (PO, *Gen.*, 26, 4), pentru care BB prezintă o unică variantă: „Și se vor blagoslovi întru semînția ta toate *limbile* pămîntului” (precum textul grecesc: τὰ ἔθνη, cel latin: *gentes* și cel maghiar de la baza PO: *nép*) și: „în sămînța ta blagoslovi-se-vor toate *rudele* pre pămînt” (PO, *Gen.*, 28, 14), respectiv: „se vor blagoslovi întru tine toate *neamurile* pămîntului și întru semînția ta”(BB) (în textele străine: αἱ φυλαί, *tribus*, respectiv: *nemzetség*).

În CB se înregistrează: „de sămînța ta blagoslovi-se-va toată *ocina* pămîntească”, ceea ce redă vsl. **В СѢМЕНИ ТВЕМ БЛАГОСЛОВИТСА ВЪСѢ УТЧЕСТВІА ЗЕМНАА**. Vsl. **ОТЧЕСТВИЕ** avea sensul ‘patria’. Conceptul se referea la ‘moștenire’, privită ca un întreg complex de elemente de natură materială și spirituală produs succesiv de generațiile unui neam și care, o dată constituit, ajunge să caracterizeze și să definească esența și individualitatea aceluia neam. Deși face parte din acest complex, datorită caracteristicilor sale și a modului în care sînt ele percepute, un element de mare importanță pentru existența unei comunități naționale, și anume teritoriul pe care acel neam dăinuie, este perceput în mod distinct. De aceea vor apărea două sensuri pentru acest cuvînt.

Datorită caracterului unic și indispensabil, concret la modul material, vital pentru individ și pentru comunitate, iese în evidență nuanța ‘pămînt’ a sensului ‘moștenire’. Restrîngerea de sens în direcția valorii concrete se datorează și grijii pe care fiecare membru al comunității trebuia să o aibă față de partea sa de proprietate care trebuia transmisă intactă mai departe. Totodată, nu dispar valorile abstracte. Întrucît un neam are nevoie de un teritoriu geografic contiguu pentru a exista ca atare, între neam și teritoriu se produce o identificare ce poate fi marcată prin metonimie. Este greu de știut dacă Bratul înțelege prin *ocină* ‘neam’, însă textul slavon la acest sens al cuvîntului face referire.

Cazul apare și în: „Pomenescu-se cătră Domnul toate cumplitele pământului și închiră-se într-însu tot *ocinele limbiloru*” (PS.S B, 21, 28), ceea ce redă: „reminiscentur et convertentur ad Dominum universi fines terrae et adorabunt in conspectu eius universae *familiae gentium*” (B.Osb., *Sept.*), „recordabuntur et convertentur ad Dominum omnes fines terrae et adorabunt coram eo universae *cognationes gentium*” (B.Osb., Hebr.), sintagmă care, în BB, apare tradusă prin: „neamurile limbilor”. Aceeași *Psaltire*, însă, prezintă și sensul concretizat la maximum: „Ceare de la mene și da-ți-voiu limbile *ocinele* tale, și ținuturile tale în sffirșitul pământului” (PS.S B, 2, 8), adică: „postula a me dabo tibi gentes *hereditatem* tuam et possessionem tuam terminos terrae” (B.Osb.), ceea ce, în BB, apare tradus prin *moștenire*.

Opțiunea din NTB confirmă faptul că valoarea etimologică a urmașului lat. *familia*, ‘familie’, ‘neam’, încă mai avea curs. Avînd în vedere că textul grecesc conținea termenul αἱ πατριαί, este interesant că, refuzînd soluția din NTB, BB nu preia termenul din modelul grecesc, ci utilizează un termen de origine maghiară.

VIII.2.4.3. Arătîndu-se deschis față de termenii moșteniți din latină, NTB se arată ușor refractar la cei de origine slavă, preferați, însă, în BB. Astfel apar sintagmele „neam *preoțesc*” (passim NTB), alături de „rod *vlădicesc*” (passim BB); „Au nu e acesta feciorul cela al *rotariului*?” (glosat: *cioplitoriului*) (NTB, *Mt.* 13, 55), față de: „Au nu e acesta feciorul *teslariului*?” (BB); „și *se mirară* credincioșii *tăiați împregiur*” (NTB, FA 10, 45), față de: „și *se ciudiră* cei den *obrezanie* credincioși” (BB); „credincioșii *tăiați împregiur*” (NTB, FA 10, 5), față de: *obrezanie* (CB, CP, BB); „deaca *împlură* toate care sînt scrise despre el” (NTB, FA 13, 29), față de: „deaca *au săvîrșit* toate ceale ce era pentru el scrise” (BB)²⁵⁸, cazuri în care, tendinței NTB de a nu deprinde ori surprinde cititorul cu termeni de origine slavă acolo unde limba română se poate descurca singură, i se alătură și influența modelului²⁵⁹.

²⁵⁸ Același verb este utilizat și în CB și CP.

²⁵⁹ Nu se poate presupune că principala cauză a unor astfel de opțiuni ar sta în criteriile de ordin semantic care, în contexte culturale sensibil diferite, ar fi

VIII.2.4.4. O situație complexă apare în legătură cu un concept care înregistrează mai multe ocurențe pe o întindere de treisprezece versete din *Faptele Apostolilor*. Sub FA 8, 27; 34, 37, 39, CP și NTB întrebuintează termenul *famăn*. CB prezintă cuvîntul doar în versetul 27, în următoarele trei versete apărînd *scopit*. Față de acestea, BB prezintă *hadîm* (v. 27), apoi *scopit* (v. 34, 37) și *famăn* (v. 39). Textele grecesc și latinesc prezintă, în mod constant: εὐνοῦχος, respectiv: *eunuchus*. În textul slavon, în v. 27 apare: **ЕВНОУХЪ**, în celelalte trei: **КЛЖНИКЪ**. Vom observa, mai întîi, că avem a face cu un caz tipic de coreferențialitate, termenii referindu-se la același concept și chiar la aceeași persoană aflată în respectiva situație. Constatăm, apoi, că, indiferent de ceea ce apare în oricare dintre textele străine ce puteau fi consultate, CP și NTB, după ce înțeleg despre ce este vorba, redau conceptul în mod constant, prin termenul ales (precum în greacă și latină). Acesta este moștenit, adică popular.

Complexitatea cazului este dată de ceea ce apare în celelalte două texte. CB pare a urma modalitatea din textul slavon intercalat, în sensul că redă **ЕВНОУХЪ** prin *famen* (precum CP și NTB), dar cînd textul-model schimbă termenul, notînd **КЛЖНИКЪ**, autorul CB face la fel, folosind un termen popular: *scopit*. Aparent de neînțeles este comportamentul revizorilor bucureșteni, în contextul în care ei aleg să urmeze modelul grecesc. Termenul *hadîm*, prezent și în traducerea *Faptelor Apostolilor* din 1683, este caracteristic ariei muntenești și se justifică în măsura în care utilizarea termenului *eunuc* nu fusese încă luată în considerare (ceea ce este greu de crezut, deoarece termenul fusese împrumutat de slavonă, exista în greacă, și circulase, prin texte, pe teritoriul românesc). În acest loc, toate textele utilizează termenul care, din punctul de vedere al autorilor, este mai potrivit sub aspectul capacității de a transmite cititorului conținutul de redat. În următoarele două versete se manifestă influența consultării unui text slavon (singurul

cunoscut compliniri precum cele de mai sus. În modul cel mai firesc, CB, CP și BB au preluat sau utilizat cuvîntul din slavonă, în vreme ce NTB a utilizat, la fel de firesc, o structură moștenită din latină.

dintre cele trei care schimbă termenul). Atît gestul de a urma textul slavon, cît și termenul folosit constituie opțiuni. BB, însă, mai optează încă o dată, hotărînd să utilizeze termenul moștenit, pe cel din NTB, textul a cărui revizie *Noul Testament* din BB era.

Analizînd situația, cauza acestei ultime duble opțiuni se arată a sta în simpla posibilitate de a produce variații de ordin lexical, dată de faptul că norma literară nu își găsisese încă un termen pe care să îl instituie sau doar să-l prefere pentru a reda respectivul conținut. Abaterea BB de la NTB și de la modelul grecesc nu constituie, însă, în totalitate, un caz prin care BB se singularizează printr-o alegere proprie. Numai cunoașterea textului slavon putea furniza prudentilor autori ai BB modelul și, mai ales, temeiul că nu smintesc textul tradus. Avînd în față un termen ce trebuia repetat de mai multe ori într-un interval destul de mic, pentru care limbile greacă și slavonă nu ofereau forme de împrumut convenabil, singura soluție fiind libertatea de a utiliza oricare termen deja existent în română, autorii BB aleg – pe model slavon – varietatea expresiei: în primul caz, precum celelalte trei texte, folosesc un termen uzual și cunoscut în aria căreia i se adresa textul, în cazul al doilea, precum textul slavon, BB schimbă termenul, alegînd unul care redă conceptul dintr-o altă perspectivă, precum în slavonă și nu ca în greacă (gr. εὐνοῦχος ‘gardien de la couche’, are în comun cu lat. **feminus* faptul că denuște, în mod eufemistic poate, rezultatul unei acțiuni, în vreme ce vsl. **КАЖНИКЪ** - cf. **КАЖЕНИЕ** ‘contusus testiculis’ -, sau *scopit*, participiu al verbului *a scopi* < vsl. **СКОПИТИ** ‘evirare’, se referă la acțiunea în urma căreia se ajunge la acel efect și la primul efect de durată al respectivei acțiuni.). Probabil că, avînd în vedere că noțiunea re apare în versetele 37, 38²⁶⁰ și 39 autorii BB optează pentru

²⁶⁰ Mai este de semnalat faptul că versetul 38 constituie o caracteristică a versiunilor occidentale care se întemeiază pe un grup de manuscrise, multe anterioare secolului al VI-lea. În general, acesta apare, în întregime sau parțial, în textul acestora și este numerotat. Celelalte ediții, după versetul 36, prezintă versetul 38 (în această numerotare) și doar menționează (majoritatea) la subsol, eventual cu citare, că unele texte vechi prezintă în acest punct un verset. Din

încă o schimbare a termenului. De aceea, în versetele 37 și 38 aceștia vor păstra termenul (o dată pentru că limba nu avea termeni cîte ocurențe avea noțiunea, apoi pentru că, dat fiind intervalul scurt, varietatea expresiei părea a fi recomandată), fără a apărea riscul neînțelegerii textului. În plus, întregul context considerat, cititorul, dar și textul, erau satisfăcuți tocmai de expresia variată, schimbările repetate dăunînd amîndurora. Din acest motiv, BB alege (și aceasta constituie adevărata și marea opțiune a BB în acest caz) ca în versetul 39 să introducă al treilea termen, poate ultimul pe care îl mai avea la dispoziție, pe cel moștenit și prezent în NTB. Argumentul poate fi întărit și observînd NTB, unde, în versetul 38, personajul nu mai este numit din perspectiva aceasta, ci din aceea a atribuțiunilor sale: *vistiarnicul*²⁶¹.

VIII.2.4.5. Alteori, autorii NTB introduc în text cultisme. Astfel se petrec lucrurile sub *Iac.* 1, 12, unde termenului moștenit, popular, din BB, *cunună*²⁶², în NTB îi corespunde neologismul neadaptat *corona*. Opțiunea din BB este remarcabilă într-o anumită măsură, deoarece

această perspectivă, este important de văzut că versiunile secolului al XVI-lea și NTB nu numai că prezintă versetul în text, dar îl și numerotează corect. Spre deosebire de acestea, BB prezintă întregul verset, dar numerotarea este defectuoasă întrucît versetul 37 începe cu o propoziție mai devreme. Este aproape sigur că versiunea grecească pe care s-a întemeiat BB avea numerotarea 36-38 (cu prezența la subsol sau chiar în text a versetului 37), iar revizorii BB deși au trecut versetul în text, precum NTB, nu l-au numerotat datorită semnalului mai puternic, dat de textul grecesc. Aflați în fața unui punct asupra căruia versiunile de tip oriental se arată a fi nesigure, și pe care versiunile occidentale îl abordează cu hotărîre, autorii BB aleg să urmeze versiunile care prezintă întregul text, precum NTB, dar pîrînd a se socoti liberi să aleagă locul în care începe versetul 37 (versiunile grecești consultate, care amintesc cumva de acest verset și care prezintă numerotarea 36-38, nu oferă indicii clare asupra tăieturii versetelor).

²⁶¹ Este vorba despre secvența în care apostolul Filip se întîlnește cu trezorerul Candachiei, regina Etiopiei.

²⁶² Elementul moștenit apare și în CB, CV și CP.

textul nu merge pe calea încercării de a utiliza un termen din greacă ori slavonă, ci se plasează pe terenul solid al limbii române²⁶³.

VIII.2.4.6. Tot aici se încadrează și încercările de sub *Mt.* 4, 6, unde apare *publicanii* (glosat: „ce era atunci *vameșii*”) (NTB), față de *vameșii* (BB) (NTB încearcă să introducă un neologism latin, dar fără a lipsi cititorul de înțelegerea textului, prin glosă) și de sub *Gal.* 4, 2, unde NTB prezintă *titori* (< lat. *tutor*), BB *ispravnici*, AI *zicătorii*, iar CP *îndemnători*.

VIII.2.4.7. Un termen precum *mandragora* (PO, *Gen.*, 30, 14-16) are drept corespondent popular cuvântul *mătrăgună*. Avînd în vedere că textul maghiar utilizează un termen împrumutat din ebraică, *dudaim*²⁶⁴, pare sigur faptul că textul românesc operează un împrumut cult din *Vulgata*, unde apare *mandragora*. Același termen este utilizat și de către BB, dar urmînd textul grecesc, unde apare $\mu\alpha\upsilon\delta\rho\alpha\gamma\omicron\rho\alpha$. Evitarea termenului popular s-a datorat mai ales valorilor semantice ale acestuia, corespondența dintre cei doi fiind doar aproximativă.

VIII.2.4.8. Aceeași este situația și pentru sintagma „pîine *adzimă*” (PO, *Ex.*, 29, 2), care se deduce din lat. „panes *azymos*”. Interesant este că, în acest caz, BB alege să explice sintagma – deși se poate crede că nu era strict necesar –: „pîine nedospită”, în textul grecesc apărînd $\alpha\rho\tau\omicron\upsilon\varsigma\ \acute{\alpha}\zeta\acute{\upsilon}\mu\omicron\upsilon\varsigma$.

VIII.3. În cazul structurilor mai ample, analizate din perspectivă traductologică, se observă mai bine realitatea cu care avea a face traducătorul și pe care o prelucra. În fapt, elementele pînă acum evidențiate își trag particularitățile nu atît din existența lor izolată cît din cea înglobată în structuri de o anumită întindere și complexitate. De aceea, vom observa cîteva situații, concentrîndu-ne asupra cauzelor pentru care soluțiile de traducere se diferențiază.

²⁶³ Este foarte probabil ca opțiunea BB să derive dintr-un recul față de forma din NTB. Privind la forma neologică, care putea apărea ușor pretențioasă, revizorii BB au reacționat izbiți fiind de diferențele dintre forma moștenită (bine răspîndită pe teritoriul dacoromân) și cea latinească. De altfel, autorii BB s-au ferit de a promova elementul cult latin.

²⁶⁴ În textul german apare subst. *Liebesäpfel*.

VIII.3.1. În „(ei aștepta elu) se aprinză-se” (CB, FA 28, 6), „că se va aprinde” (CV), „vrea se arză” (CP) se încearcă a se reda vsl. **възгорѣтисѣ.**

Deși redată în trei formulări diferite, ideea de viitor este conținută de cele trei texte. Primele două folosesc același element lexical, CP utilizând un termen mai puțin adecvat contextului²⁶⁵. Ideea de redat se referă la un proces latent, aflat în desfășurare, încă neexteriorizat la nivelul percepției celorlalți, și al cărui început sesizabil era așteptat de către atenții observatori, pe baza precunoștințelor pe care le aveau. Analizând distribuția celor două verbe în limba română veche, se poate considera că soluțiile decurg din uzurile populare ale celor două verbe (nordic și sudic), dar nu este de neglijat nici faptul că *a se aprinde* se referă la inițierea stării, *a arde* la primele consecințe. Chiar astfel, deosebirea semantică dintre cele două verbe nu este în măsură să genereze neînțelegeri (cititorul pricepe, intuitiv și printr-o cvasiidentificare²⁶⁶ cu maltezii, pericolul care-l păștea pe Sfântul Paul). Ea decurge din analize diferențiate ale situației descrise, pe fondul deosebirilor areale dintre uzurile populare a doi termeni.

Față de acestea, NTB și BB optează pentru evidențierea tumefierii, cauză pentru care, ambele utilizează urmașul lat. *infleo*, *a umfla*²⁶⁷.

VIII.3.2. Compararea următoarelor soluții de traducere: „Ceia ce veniră, în săboru mearseră ovreescu” (CB, FA 17, 10), „Ca și vineră, mearseră în zborul iudeilor” (CP), „carii venind, întrară în sinagoga jidovilor” (NTB), „carii mergînd, la adunarea jidovilor s-au dus” (BB),

²⁶⁵ Ajuns în Malta, în prezența cîtorva localnici, apostolul Paul a fost mușcat de mîină de o viperă. Aceștia așteptau ca apostolul să manifeste primele simptome ale contactului cu tîrîtoarea: tumefierea și febra.

²⁶⁶ Deși receptorul textului se află de partea Sfîntului Paul, prin ipostaza pasivă de lector sau de auditor, el are o poziție aproape identică cu cea a maltezilor care erau simpli privitori, neputincioși în fața voinței divine.

²⁶⁷ În textul latinesc se utilizează subst. *tumor*, care înglobează cele două simptome, solidare de regulă, iar cel grecesc utilizează verbul πύμπρημι care, pe lângă sensul ‘brîler, incendier’, cu referire la răni, avea sensul ‘être enflammé’.

redînd vsl.: **Иже приидашеше въ сѣборѣ идоста іудейскіи**, respectiv lat: „Qui cum venissent, in synagoga Iudaeorum introierunt” și gr.: οἵτινες παραγενόμενοι εἰς τὴν συναγωγὴν τῶν Ἰουδαίων ἀπήεσαν, ar putea permite mai multe observații.

În primul rînd, textele românești își urmează modelele. Bratul urmează cu fidelitate textul slavon, Coresi revizuieste respingînd topica străină, NTB dă un bun prilej pentru a întări argumentele că acest text a fost construit și cu aportul unei versiuni latine, iar BB urmează cu atenție modelul grecesc.

Sînt situații care ne arată că traducătorul era depășit de cerințele limbii române, ale actului de traducere, de cerințele cititorului (chiar cele pe care și le imagina însuși traducătorul ca provenind de la cititor sau fiind ale acestuia), precum și de text. Astfel, nu vom ști dacă traducătorul a înțeles corect textul de sub *Ex.*, 6, 13: „Și grăi Domnul lui Moisi și lui Aron și deade poruncă lor cătră feciorii lu Israil și cătră faraon, cătră craiul Eghiptului, cum ficiorii lu Israil den pămîntul Eghiptului să-i ducă afară”. Privind la textele maghiar și latin: „Eképen szola az WR Mosesnec es Aaronnac (...)”, „locutus est Dominus ad Mosen et Aaron (...)”, caz în care devine limpede că, din această traducere, nici traducătorul, nici cititorul nu au reușit să înțeleagă exact esența versetului, încît ne putem întreba cum era înțeles acest verset în epocă.

În acest verset are loc o discuție între Dumnezeu, Moise și Aaron, una tainică și al cărei conținut nu ne este relatat. Tainica discuție nu are rolul de a-i liniști pe cei doi și de a le da încredere în Divinitate și în propriile forțe (aceasta este doar o consecință inerentă), ci este unul dintre primele locuri în care, se pare, Dumnezeu prezintă un plan amănunțit a ceea ce urmează și, aproape sigur, în care furnizează celor doi informații importante despre principalii actori ai jocului: poporul israelit și faraonul. Alături de cunoașterea amănunțită a planului divin, informațiile privind însușirile, slăbiciunile și tăria, caracterul și dinamica neamului israelit și a faraonului, asupra cărora Moise și Aaron urmau să acționeze, erau fundamentale pentru reușita acțiunii. Ce-i drept, textul este ambiguu și sensurile pot scăpa înțelegerii.

De aceea, *cătră* din textul PO este aproape la fel de nepotrivit precum *ad* din *Vulgata* și *πρὸς* din *Septuaginta*. Mai mult, edițiile *Septuaginte* care ne-au stat la dispoziție prezintă o traducere defectuoasă a textului ebraic:

d) inexistența unor tehnici de traducere bine conturate la nivel teoretic și temeinic trecute în reflexele traducătorului.

Probabil că astfel se explică anumite variații și schimbări – aparent aleatorii și inexplicabile – la nivelul comportamentului general al traducătorului, ca și cum acesta ar fi acționat sub imperiul unor forțe haotice și necunoscute. De aceea nu se poate idealiza procesul, judecând traducătorul ca și cum ar fi fost un cunoscător perfect al limbilor în contact, capabil să aplice în mod desăvârșit tehnici impecabil construite și la fel însușite. Desigur, această realitate este de natură să pună piedici serioase oricărei analize științifice. Cu toate acestea, variațiile vechilor traduceri românești constituie o realitate deosebit de semnificativă sub multe aspecte și care trebuie raportată la mai multe seturi de cauze. Vechile traduceri prezintă numeroase cazuri de sinonimie, atât la nivel gramatical, cât și la nivel lexical. Studiind, spre exemplu, *Psaltirea* lui Coresi, *Codicele Bratul*, *Palia* de la Orăștie, *Noul Testament* de la Bălgard, *Biblia* de la București, alte traduceri având surse cunoscute, se poate observa că, deși textele străine astfel traduse pot prezenta rețele de relații sinonimice, acestea nu coincid decât rareori cu cele care ar fi trebuit să le corespundă în traducerea românească. În plus, sînt destul de multe situațiile în care sursele străine prezintă un grad ridicat de uniformitate a expresiei, atât la nivel gramatical, cât și la nivel lexical, lucru pe care textele românești corespunzătoare nu-l reflectă.

Textele grecesc și latinesc se edifică în limbi exersate ca limbi de cultură, capabile de a reda conținuturi complexe. Astfel de sisteme lingvistice își dezvoltă rețele complexe și ierarhizate, ceea ce în planul expresiei se traduce printr-o relație intimă între uniformitate și variabilitate. Există cazuri în care, în mod repetat, textele au a reda concepte și relații clar definite, entități, cadre și funcții foarte precise. În acest caz, elementele lexicale și gramaticale tind spre specializare și instrumentalizare, fiind cu atât mai utile cu cât semnifică mai limpede, mai exact și mai direct. Alteori, sînt de redat concepte complexe, care necesită nuanțări, relații și entități greu definibile, ori care nu pot trăi decât într-o aură de vag. La acestea se adaugă situațiile în care, în locuri

în care textul nu prezintă altfel de impuneri, motive de ordin retoric solicită expresia variată (repetiția însăși fiind stimulativă în acest sens).

Altfel spus, limbile exersate în plan cultural au capacități ridicate de a conceptualiza în modalități nuanțate și exacte concepte, valori și conținuturi complexe și de mare finețe. Totodată, ele îmbină modalitățile disciplinate cu cele suple și creative în redarea de forme, a conturării de semnificații, pentru a sugera sensuri prin forme, pentru a comunica metatextual, pentru a construi un edificiu în vederea transmiterii de sens și de semnificație.

VIII.4.1. Pe fondul activării pe un teritoriu cultural și lingvistic situat într-o zonă de confluente culturale și, într-o măsură, lingvistice procesul de constituire a aspectului literar al limbii române se derula cu oarecare dificultate. Deși dominate de literalitate, vechile traduceri românești ale textului biblic prezintă numeroase situații în care se abat de la termenii sau formulele pe care înșiși traducătorii le-au găsit (în surse sau în limba română). De aceea se constată coliziunea concurențială a elementelor aparținând limbii vorbite, utilizarea în exces a seriilor sinonimice – în fapt, mai întâi un procedeu de rafinare a realității și abia apoi expresiv – sau a sintagmelor echivalente. Se poate spune că, mai cu seamă la nivelul secolului al XVI-lea românesc, există o tendință acută de a nu utiliza același cuvânt sau aceeași structură gramaticală de două sau de mai multe ori, succesiv, la intervale scurte. Atunci când au posibilitatea, traducătorii încearcă aproape cu orice preț să utilizeze expresia variată. Fie că sînt lungi, fie că sînt scurte, seriile sinonimice lexicale se succed ca niște pete de culoare, ceea ce adesea generează alterări ale sensului. Studiind cazuri precum cele date de: antepunerea și a postpunerea elementelor din jurul formei verbale, apariția formelor verbale perifrastice în opoziție cu cele neperifrastice, posibilitatea prezenței mai multor forme de auxiliar, de imperativ, ori existența a două sau mai multe sinonime lexicale, se observă că, la nivelul aceluiași text, uneori la intervale foarte mici, ambele situații posibile apar.

Desigur, cauzele primare țin de posibilitățile oferite de o limbă nenormată, avînd mai multe variante locale, dominate doar de uzul

cutumiar. Contactele dintre graiurile locale și normele ce se conturează extrăgându-se din acestea pun utilizatorii limbii în situația de a avea la dispoziție o varietate de mijloace de exprimare, toate valide, diferențiate doar de obișnuințele generate de uzul graiului local. Prin travaliul solicitat de procesul de traducere și datorită solicitărilor actului receptării, aceste posibilități compatibile între ele ajung să capete realizări succesive. Abia într-un moment ulterior, principiul economiei mijloacelor și constituirea principiilor normei literare vor opera selecții.

VIII.4.1.1. Pentru un caz precum: „Mie, ce sînt de 100 de ani, *să nască* ficior, și Sara 90 de ani avînd, *să plodească?*” (PO, *Gen.*, 17, 17), unde se traduce: „Ennékem szaz esztendősnek *születtenéke* gyermek? Es Sara kilétzuen esztendős koraba *szüle?*”, dar observînd și textul latin: „putasne centenario *nascetur* filius et Sarra nonagenaria *pariet?*”, se poate considera că traducătorul român încearcă să opereze o distincție pe modelul celei din textul latin. Acest lucru nu este foarte sigur, însă, după cum o arată cazurile care urmează, în care soluțiile din textele românești nu urmează unor distincții din textele-sursă și nu își găsesc justificări acolo, deși traducerea se împlinește la nivel semantic.

VIII.4.1.2. Un segment mai amplu, situat sub *Ex.*, 29, 15-27, utilizează de opt ori termenul *berbeace* și de trei ori *arete*, ambii moșteniți din latină. Pentru situațiile corespunzătoare, textul latin prezintă exclusiv termenul *aries*, uneori înlocuit cu un pronume, iar cel maghiar prezintă subst. *kos*. Coreferențialitatea și relația sinonimică a termenilor sînt cel mai bine reprezentate în: „Să iai, derept însă, și unul de *areți* și Aaron cu feciorii săi depreună pre capul acestui *berbeace* să-și pune mînule” (PO, *Ex.*, 29, 15), „Dup-aceasta ia seul *aretelui*, coada-i și grăsimea de pre mațe-i, și cei doi rărunchi cu grăsimea de pre înșii depreună, și spetia dereaptă, că e *berbeacele* sfințituriei” (PO, *Ex.*, 29, 22).

VIII.4.1.3. În: „Laban, iară, era mers a tunde oile lui, și Rahila pre *idolii* tătîni-*s*ău furase” (PO, *Gen.*, 31 19), „Labã kedig az ö iuhai nyírni mêt vala. Es Rahel az ö attyanac *Baluanyit* el oroza ”, „eo tempore Laban ierat ad tondendas oves et Rahel furata est *idola* patris sui”, alături de: „Însă preastoalele acelora zdrobeaște-*l*be și *bozii* lor

frînge și bercurele taie” (PO, *Ex.*, 34, 13), „Hanem azoc Oltarid le rontsad, es *Képeket* eltöryied, es Berkeket ki irchad”, „sed aras eorum destrue confringe *statuas* lucosque succide”, s-ar părea că textul românesc urmează unele distincții mai complexe, prezente și dacă se consideră situația din fiecare limbă-sursă, dar și dacă se privește în ansamblu (din perspectiva traducătorului român), la nivelul ambelor surse. Cu toate acestea, este posibil ca aceste cazuri să nu indice că traducătorul român a avut în vedere o realitate nuanțabilă, ci doar că el a folosit posibilitatea utilizării mai multor cuvinte care intră într-o relație de sinonimie totală, fără a implica nuanțări. În acest caz, etichetele sale au doar două roluri: acela de a varia expresia și cel de a introduce în text termeni de mai multe proveniențe. În această direcție pledează exemplele de mai jos, corelate cu cele anterioare: „Să nu faci legătură cu oamenii aceluși ținut, cum, când vor începe a curvi cu domnedzei lor și *bodzilor* săi făcînd jirtvă, să nu te cheame cineva dintre ei și să mănînci den jirtvele *idolilor* săi” (PO, *Ex.*, 34, 15), „Ne tégy Köttest annac à földnec népéuel, Ezért, hogy mikor az ö *Istenec* vtan paraznalkodnac, es az ö *Isteneknec* aldoznac, ne hiyianac tégedet vendégségbe, es hogy ne egyél az ö aldozatokbol”, „ne ineas pactum cum hominibus illarum regionum ne cum fornicati fuerint cum *diis* suis et adoraverint *simulacra* eorum vocet te quispiam ut comedas de immolatis”, sau: „Și muiare încă să nu iai dintre featele lor feciorului tău, cum, când vor curvi acestea după *idolii* lor, să nu curvească și feciorii voștri după *bodzii* lor” (PO, *Ex.*, 34, 16), „es ne végy à te fiadnac feléséget azoknac Leanyi közzül, hogy mikor ezec paraznalkodnac az ö *Istenec* vtã, ne paraznalkodtassas à tü fiaitokatis, az ö *Istenec* vtan”, „nec uxorem de filiabus eorum accipies filiis tuis ne postquam ipsae fuerint fornicatae fornicari faciant et filios tuos in *deos* suos”.

VIII.4.1.4. Un termen precum *tîrnaț* (< magh. *tornatz*) alternează în PO cu un sinonim de origine slavă: *pridvor*, care apare sub *Ex.*, 27, 9; 27, 12; 27, 16-17; 38, 11; 38, 14-18; 38, 20; 38, 31; 39, 1; 40, 8, în ultimele două cu câte două ocurențe. Împrumutul de origine maghiară apare sub *Ex.*, 27, 18; 35, 18; 38, 9, 35; 17; 38; 31 și 40, 33 în ultimele

trei cu câte două ocurențe. Față de numărul mare al ocurențelor cumulate ale celor două forme, distribuția este semnificativă în ceea ce privește modalitățile de acțiune ale traducătorului. Ponderea ușor ridicată a termenului de suprastrat se datorează faptului că acesta era cuvântul uzual, cunoscut cititorilor. După ce el apare de câteva ori, pentru ca fiecare cititor să înțeleagă despre ce este vorba, încep aparițiile alternante ale celor doi termeni, fapt propice achiziției de către cititor a termenului mai puțin stăpînit. În felul acesta, lexicul activ al receptorului dobîndește două cuvinte care intră în concurență, presiunile ulterioare ale mediului urmînd să hotărască asupra elementului care va rămîne (*tindă* în CB și CP, și *boltă* în BB).

VIII.4.1.5. În PO apare o alternanță aleatorie precum: „aur curat”, alături de „curat aur”, deși în textul maghiar apare doar „tiszta aranny”. Fie că traducătorul încă nu înțelegea pe deplin importanța comportamentului consecvent (percepîndu-l ca monotonie a textului sau/și formă de obediență față de textul străin), fie că acesta înțelesese că traducerea are nevoie de consecvență, însă nu în sensul simplei urmări a unor structuri – motiv pentru care nu mereu reușea să găsească situația în care trebuia să fie consecvent sau creativ –, acest tip de comportament constituie o formă de eliberare a traducătorului de sub presiunea modelelor sale.

VIII.4.1.6. După ce crease forma *feleluit*, în FA 20, 19, unde CV prezintă „locu de *feleleatu*”, autorul CP va reda conceptul prin „loc de *răspuns*”, precum în CB și BB. Este drept că, de data aceasta, textul slavon nu mai conține termenul **ѠѢТ**, ci un calc (**МѢСТО ѠѢѢТА**) după τόπον τε ἀπολογίας. La rîndul lor, textele românești vor calchia structura, însă fiecare în chipul său: CB, CP și BB vor folosi echivalentul popular românesc, constrîngerile dinspre textul slavon (grecesc, în cazul BB) fiind satisfăcute prin calchiere (care trebuia să ofere și înțelegerea conținutului), în vreme ce CV va opera calculul cu ajutorul

unui termen de origine maghiară, limba dominantă în mediul său cultural²⁶⁸.

VIII.4.2. Întrucît, ca orice activitate umană, actul traducerii – un tip complex de activitate, cu implicații de asemenea complexe – constituie un efort concret îndreptat spre scopuri concrete, realizat de către oameni concreți, supuși naturii umane, nu se poate trece peste faptul că acei oameni, cu modul lor de acțiune, erau pîndiți de felurite capcane, dar, mai cu seamă, erau supuși la felurite încercări, inerente oricărei activități umane. De aceea, nu putem judeca acest întreg proces dintr-o perspectivă ideală, fără a ne asuma pe deplin rezultatele defectuoase ale unui astfel de raționament. Acesta este motivul pentru care, alături de traducători și de mijloacele lor reale, de mediul din care aceștia făceau parte și de influențele cărora le erau supuși, apoi de limba în care se traducea și de limbile din care se traducea, precum și de situația reală a destinatarului versiunii românești, trebuie avute în vedere trăsăturile general umane cărora aceia le erau supuși și care erau modulate în chipul situației concrete din respectiva epocă.

În acest sens, este de remarcat faptul că traducătorul, pe lângă situațiile în care nimic nu îl împiedica (din perspectiva cea mai importantă: a sa) să urmeze unul dintre modele, precum și pe lângă situațiile în care traducerea punea la contribuție ambele modele (cazul cel mai frecvent, deoarece punerea la contribuție se făcea nu doar la nivel formal, ci și la nivel de conținut), apare și un al treilea caz, cel în care traducătorul își asuma libertăți față de versiunile traduse. Sub acest aspect este de menționat că, deseori, majoritatea traducătorilor se comportă după un tipar de felul următor. Întîlnind relativ constant în textul de tradus structuri și sensuri străine limbii în care se traduce, dar nu total incompatibile cu aceasta, traducătorul ajunge să se familiarizeze cu ele, să le asimileze și să dobîndească capacitatea de a le reproduce. Întrucît constată utilizarea relativ constantă a acestor structuri și sensuri de către textul biblic, probabil că se poate considera

²⁶⁸ Urmînd textul latinesc: „locumque defendendi (...) ad abluenda crimina”, NTB va reda secvența prin: „loc să se îndereapte de vină”.

că traducătorul le percepe pe acestea ca fiind caracteristici intrinseci, mărci ale textului sacru. De aceea, învățînd să reproducă respectivele mărci astfel conotate, traducătorul își ia deseori libertatea de a presăra astfel de structuri și sensuri în textul pe care-l produce, nu doar oferind cititorului garanția că textul tradus este încărcat de sacralitate, dar, probabil, căpătînd el însuși această convingere.

Pe de altă parte, ca o consecință a constantei consultări a surselor sale, adeseori, traducătorul deprindea modalități de exprimare pe care, după ce ajungea la conținuturile semantice ale textului, le putea utiliza în construirea textului românesc, mai cu seamă în cazul în care își atingea unele dintre scopuri, în ciuda lipsurilor limbii române²⁶⁹.

VIII.4.2.1. Exemplele următoare pot indica posibilitatea existenței unor momente în care traducătorul român nu consulta minuțios ambele versiuni: „*et quae ingressa sunt masculus et femina ex omni carne introierunt*” (*Gen.*, 7, 16), respectiv: „*Es ezec valanac himoc et nostenyec mindenfele husbol es bemenenec*”, alături de: „Și era bărbătuși și muieruși și întrară” (PO); „*faciamque mirabilem in die illa terram Gessen in qua populum meus est*” (*Ex.*, 8, 22), precum: „*Es chodatatossa teszē az nap Gosennec földet, melyen az én népem lakic*”, dar: „Și voiui face minunat pămîntul în carele sînt oamenii miei” (PO); „*et ait Moses egressus a te (...)*” (*Ex.*, 8, 29), respectiv: „*Monda Moses: Ime ki megyec (...)*”, dar: „Ieșind afară de la tine (...)” (PO); „*egrediente autem anima prae dolore et imminente iam morte vocavit nomen filii sui Benoni id est filius doloris mei pater vero appellavit eum Benjamin id est filius dexterae*” (*Gen.*, 35, 18), respectiv: „*Es mikor à lélec ki menne*

²⁶⁹ De altfel, dacă luăm cazul traducerii lui Luther, se cunoaște foarte bine faptul că textul acestuia (atît *Noul Testament*, publicat în 1522, cît și *Vechiul Testament*, apărut după alți 12 ani) a avut nevoie de serioase revizii, din perspectivă strict lingvistică, dar și sub aspect stilistic. Luther și-a luat libertăți greu de imaginat, intervenind în text, construind imagini și forme inexistente acolo, ca un coautor, practic călcînd toate principiile pe care el însuși le inventase. Probabil că numai reviziile echilibratului și învățatului Phillip Melancthon au fost cele care au adus textul la nivelul înalt, la fidelitate și în limitele sobre pe care acesta le are.

belöle, es meg halna, neuzeze ötet Benoninac: *De az ö attya neuzeze Beníaminnac*”, dar: „Și când sufletul ară fi ieșind den ia, și ară muri, puse numele lui Veniiamin” (PO)²⁷⁰.

Este greu de crezut că, la consultarea mai multor versiuni, este posibil să se omită, din neatenție, exact același segment. Mai curînd, aceste situații se datorează intenției traducătorului român de a sacrifica traducerea întocmai, spre a obține inteligibilitate de conținut, chiar dacă acest lucru însemna, uneori, renunțarea la anumite elemente de conținut. Ca traducător, dar și ca cititor, autorul PO era în măsură să constate că traducerea unui anumit segment de text ar fi putut crea mult mai multe dificultăți decît valoarea informației conținute de acesta. De altfel, din cele de mai sus s-a putut observa că practica aceasta poate fi dedusă (chiar dacă nu mereu în cadrele unor raționamente corecte) din chiar textele urmate în constituirea traducerii românești. Diferențele dintre cele două versiuni modele au fost unul din factorii catalizatori ai tendinței traducătorului român de a lua în calcul și abaterea conștientă, cu un scop precis.

Sub *Gen.*, 24, 41 apare: „Atunce să fii mîntuit de credință: cînd la rudele meale veri sosi, să nu vor da ție, mîntuit să fii de credință”, ceea ce redă magh.: „Ackor *ment légy a hittöl*, mikor az én rokonsaghimhoz iutz: Ha nem adgyac teneked, *ment legy a hittöl*”. În alte texte, secvența aceasta apare după cum urmează: Τότε ἄθωος ἔσῃ ἀπὸ τῆς ἀρᾶς μου (...) καὶ ἔσῃ ἄθωος ἀπὸ τοῦ ὀρκισμοῦ μου ‘Tunc innocens eris a maledicto meo: (...), et eris innocens a juramento meo’ (*Sept.*), sau: „Dann sollst du deines Eides ledig sein: Wenn du zu meiner Verwandtschaft kommst und sie geben sie dir nicht, so bist du deines eides ledig” (B.germ.), adică urmînd textul ebraic, unde apare o frază în două părți, în care sluga condensează condițiile în care va fi eliberată de jurămint: onorarea angajamentului, concretizată prin depunerea tuturor eforturilor posibile

²⁷⁰ Versetul acesta, de altfel, prezintă diferențe de la o versiune la alta (greacă, latină, moderne), în sensul că unele traduc numele (subst. sg. și pl.) copilului, altele nu. Pe de altă parte, faptul acesta este irelevant pentru discuția noastră care se referă la traducătorul PO. Ceea ce, însă, a putut acesta observa, a fost faptul că, între cele două surse ale sale existau diferențe.

și indiferent de rezultat - dacă acesta este complet independent de vreun aspect al prestației slugii²⁷¹. Spre deosebire de acestea, *Vulgata* prezintă: „innocens eris a maledictione mea cum veneris ad propinquos meos et non dederint tibi”, cu alte cuvinte nu prezintă reluarea, redundantă din perspectivă occidentală, a consecinței. Chiar dacă nu a văzut decât textele maghiar și latin, și chiar dacă (din motivele sale) a ales să-l urmeze pe cel complet, traducătorul român a putut lua notă de faptul că, din moment ce un text de prestigiu *Vulgatei*, poate omite o astfel de reluare, și el s-ar putea prevala de un astfel de precedent în cazul în care (din considerente proprii și care îl privesc) ar fi într-o situație în care s-ar simți îndreptățit să apeleze la un astfel de procedeu.

VIII.4.2.2. Tot astfel, sub *Ex.*, 5, 17 apare: „Că set leatnici, drept aceea dziceți” (PO), față de: „Hiuolkodóc vadtoč, mondom hiuolkodoc, ezert mondagyatoc”, dar precum: „qui (...) vacatis otio et idcirco dicitis”. Versiunea maghiară, precum cea germană („Ihr seid müßig, müßig seid ihr”), cea engleză („Ye are idle, ye are idle”), *Septuaginta* („Σχολάζετε, σχολασταί εστε”), B.Jer. („Vous êtes des paresseux, des paresseux”), B.Orth. 2001 („Sînteți niște leneși!; niște trîntori sînteți”), prezintă această formă de întărire, prin care faraonul spune că evreii au și pierd prea mult timp, fiind leneși, deci nepreocupați de munca lor și ineficienți. Textul latin prezintă dubletul, însă destul de ambiguu. Fie că traducătorul român a considerat că în textul maghiar apare un insert afectiv care nu este necesar a fi redat, fie că a văzut acolo o repetiție din greșeală, cu oarecare sprijin în textul latin, el și-a luat libertatea de a nu traduce ambele elemente ale părții de început a ceea ce faraonul spune.

VIII.4.2.3. Felul în care acționează modelul asupra traducătorului român, în caz de divergență între cele două surse, poate fi observat și sub: *Gen.*, 48, 1: „Aceasta așa trecînd, spuseră lu Iosif că tată-său ară fi beteag” (PO), față de: „Ennec vtanna meg mondac Iosephnec: Ime á te attyad beteg”, adică ‘după aceea îi spuseră lui Iosif: Iată, tatăl tău este

²⁷¹ Acesta poate fi tradus prin: „Atunci vei fi liber de jurămîntul meu, cînd vei merge la neamul meu; și dacă nu vor da ție vei fi liber de jurămîntul meu”.

bolnav’, dar inspirat de: „his ita transactis nuntiatum est Ioseph quod aegrotaret pater eius”.

VIII.4.2.4. Un caz interesant apare sub: *Gen.*, 4, 16, unde PO se relaționează de *Vulgata* în urma unei interpretări. Astfel, secvența: „Și ieși Cain de înaintea feației Domnului și lăcui în pământ de cătră răsărita laturiei lui Edem”, merge cu: „egressusque Cain a facie Domini habitavit in terra **profugus** ad orientalem plagam Eden”, în vreme ce textul maghiar prezintă: „Ekepen mene el Caim az Wrnac szine elöl, es lakic Nod földén, Edenec napkelet félöl valo reszben”, adică ‘astfel ieși Cain dinaintea feței Domnului, și locui în Țara Nod, în partea dinspre răsăritul Edenului’. Sub *Gen.*, 4, 14 apăruse forma *profugus* și fusese redat în PO printr-un termen împrumutat din textul maghiar. De data aceasta, apărînd aceeași formă, neechivalată în textul maghiar, traducătorul român a omis redarea termenului latin. Singura explicație ar fi aceea că traducătorul observă diferența dintre textul latin și cel maghiar și înțelege că este un punct de posibilă disensiune între diferitele ediții ale *Bibliei*, în consecință, deși a urmat textul latin, a ales să îl emendeze. În text era vorba despre faptul, necontradictoriu doar la nivel de nuanță, că fiul mai mare al lui Adam s-a stabilit undeva. Precizarea din textul latin arată că Hieronym credea că acesta era fugar sau rătăcitor. În acest context, este posibil ca traducătorului român să-i fi fost destul de ușor să renunțe la precizare (Cain, fugar fiind, s-a stabilit într-un anumit loc), menționînd doar că, după plecarea sa, Cain s-a stabilit undeva, trăsătura ‘fugar’ fiind deja implicată de începutul versetului și stabilită, mai cu seamă, prin *Gen.*, 4, 14. Precum textul ebraic: $\text{וַיֵּשֶׁב בְּאֶרֶץ-נוֹד}$, *Septuaginta*: καὶ ὤκησεν ἐν γῆ Νοῦδ, *Biblia* lui Luther: „und wohnte im Lande Nod”, textul maghiar prezintă „es lakic Nod földén”. Dacă traducătorul PO ar fi știut ebraică (sau dacă vreunul dintre textele pe care le-a avut la dispoziție ar fi oferit vreo explicație referitoare la acest cuvînt *Nod* – care, trimite la ideea de viață nomadă, căci avea sensuri precum ‘exil’, ‘priebeie’, ‘rătăcire’ –, probabil că ar fi constatat relația de sens dintre textul ebraic și cel latin, acționînd în consecință, adică încercînd să redea cumva lat. *profugus*.

De fapt, este aproape sigur că forma aceasta din textul latin se datorează neînțelegerii (sau neacceptării) faptului că textul indică numele unui ținut, al unei localități (neidentificată pînă astăzi). De aceea, Hieronym nu ia în seamă gr. Νοῦδ și traduce ebr. נִיָּ. Cu siguranță, are temeiuri pentru a face acest lucru, deoarece, în plus față de cele de mai sus, sub *Gen.*, 4, 14, unde *Vulgata* tradusese prin *profugus*, textul ebraic prezenta același radical נִיָּ. Probabil că Hieronym consideră că soluția textului grecesc decurge de pe urma unei confuzii, un adjectiv (sau adverb) fiind confundat cu un nume propriu, deci acționează în consecință.

VIII.4.2.5. În sfârșit, relevantă este situația și într-un caz precum cel de sub *Gen.*, 1, 24, care se încheie, în *Vulgata*, prin „factumque est ita”. Textul maghiar prezintă, la începutul versetului 25, „Es igy iön”, ceea ce se poate reda prin: „și așa se întâmplă” sau „și așa fu”. Tipăritura românească, în care versetele nu sînt numerotate, nu prezintă această propoziție nici unde ar fi sfârșitul versetului 24, nici unde ar fi începutul versetului 25. Situația se corelează cu altele, fapt ce se observă din traducerea de sub 1, 25. După ce, în 1, 24, se spusese: „Și zise Domnezu: «Rodească pămîntul jigăanii, după firea sa, dobitoace, jigăanii și fieri după fealiul lor»” (PO), ceea ce este conform cu *Vulgata* și cu textul maghiar, 1, 25 apare: „Și văzu Domnedzeu că e bine”. În textul latin, însă, apare: „et fecit Deus bestias terrae iuxta species suas et iumenta et omne reptile terrae in genere suo et vidit Deus quod esset bonum”, iar în cel maghiar: „Es igy iön. Es keszite az Isten a Földi Vadakatt az ö Nemecc szerent, a Barmokattis az ö Nemecc szerent, es mindenféle Férget az ö Nemecc szerent. Es láta az Isten, hogy jó volna”.

Cazul pare a se datora unei observații pe care traducătorul român o face (o observație care are fond, dar care poate fi aplicată în contexte superficial studiate și doar aparent echivalente cu „modelul”). El constată că, nu rareori, diferite segmente de text se repetă. Acestei observații îi urmează o alta, făcută asupra traducerilor de tip protestant. Pentru a face textul mai fluent, pentru a nu repeta inutil segmente tocmai intrate în text, aceste traduceri, efectuate într-un alt spirit decît cel care a generat textul biblic, practică felurite tipuri de simplificare a

textului, operînd – în diferite feluri – sinteza și omisiunea. Deprinzînd acest model (sau îndrăznind să practice omisiunea unui segment de text, practic intervenind în textul biblic), traducătorul român va proceda, nu de puține ori, în consecință. În acest caz, probabil că este vorba despre un soi de false recollection deoarece versetul 25 este similar celui anterior din punctul de vedere al termenilor cuprinși și al realităților și proceselor la care se referă. Fiind cele două versete în succesiune este de neconceput ca traducătorul român să fi crezut că este vorba despre o simplă repetiție în text (ipoteza este inacceptabilă atunci cînd se pune la contribuție mai mult de o sursă). Fie fidel, fie optînd, traducătorul a urmat textul de tradus, cînd a optat, însă, a putut sări segmente de text de diferite mărimi, în funcție de anumite considerente proprii, în special legate de cititor și de nevoile limbii române.

VIII.4.2.6. Tot un moment de libertate este și acela în care echivalenți deja achiziționați sînt utilizați în poziții în care ei nu apar în surse. Astfel, față de: „haec est religio *phase*” (*Ex.*, 12, 43), „Ez à *Passahnac* meg tartassnac modgya” și de: „*phase* Domini” (*Ex.*, 12, 48), „az WRnac à *Passahot*”, PO prezintă: „Aceasta e slujba de sfinție a *trecutu<lu>i* a Domnului”, respectiv: „*trecutul* Domnului”.

Atrage atenția faptul că traducătorii nu dau semne că ar sesiza poate cel mai important loc din *Exod.*, în care Dumnezeu își anunță intenția de a trece prin Egipt: „În miiază-noapte *întra-voiu* în Eghipet” (PO, *Ex.*, 11, 4), „Eyfelikor *ki menyec* Egiptusba”, „media nocte *egrediar* in Aegyptum”, cînd textul ebraic spune foarte clar: „pe la miezul nopții **voi trece** prin mijloc de Egipt”. Ceea ce apare în textul maghiar pare a se datora *Vulgatei*, deoarece textul german ar fi permis utilizarea altui verb: „Um Mitternacht will ich *durch* Ägyptenland *gehen*” (B.germ.). Și versiunea K.J. accentuează momentul și locul trecerii²⁷²: „About midnight *will I go out* into the midst of Egypt”.

²⁷² Se pare că locul trecerii „prin mijlocul Egiptului” nu este decît o expresie ce nu trebuie luată în sens literal, și care, pentru limbile ce nu cereau altfel, era mai nimerit a se traduce simplu: „prin Egipt”. În același fel, deși se exprimă după cum se vede, textul ebraic nu folosește această formă pentru a preciza exact momentul trecerii. Dimpotrivă, Yahweh se exprimă destul de vag

Privind în ansamblu la toate locurile din text în care se face referire la această sărbătoare, se observă că nu era foarte limpede cine trecea (totodată, se poate crede și că mai multe redacții s-au succedat, ca rezultat al mai multor concepții –, ceea ce pledează în aceeași direcție a caracterului tainic al informației asupra *trecerii*, de unde și caracterul vag al textului). Textul pare să îndreptățească toate direcțiile exegetice. Astfel, cel care trece este: fie însuși Dumnezeu (de multe ori *Pentateuhul* se referă la o acțiune ca și cum ar fi produsă în mod nemijlocit de către Divinitate, dar, apoi, se precizează în mod expres că există un mediator - în persoana unui înger), fie un înger în slujba Divinității, fie un înger dintre cei căzuți (cel al morții, care nu face diferența dintre evrei și egipteni decât urmărind evitarea unui semn ritualic sacru - o mică jertfă de sânge).

VIII.4.2.7. Exemplele de mai sus ilustrează situațiile în care traducătorul român sintetizează exprimarea, elimină elementele pe care le consideră în măsură să ridice probleme de înțelegere pentru cititor, evitând supraaglomerarea de informații pe care el, traducătorul, le considera puțin sau deloc relevante pentru cititor. Fie plecăm de la premisa suprapunerii și a reducerii celor două modele – la nivelul segmentului respectiv –, fie de la cea a acțiunii remanente a modelelor, cert este faptul că situațiile de mai sus arată că avem a face cu încercări ale traducătorului român de a construi un text românesc eliberat de modelul imediat, exemplele acestea nefiind neapărat niște mostre de brevitățe, cât rezultate ale strădaniei traducătorului român de a oferi cititorului un text inteligibil²⁷³.

și nu anunță nici ziua, nici momentul exact al trecerii (cîndva, pe la miezul nopții).

²⁷³ Firește, s-ar putea avea în vedere și ipoteza că, cel puțin unele dintre situațiile de aici constituie efecte ale neatenției, pe fondul oboselii ori al lipsei de concentrare; o anumită coerență internă a situațiilor concrete, precizia tăieturii secvențelor eliminate, coincidența acestora, efectele obținute, însă, nu au cum să sprijine ipoteza care are în vedere că situațiile de mai sus sînt rezultatul acțiunii hazardului, ori a acțiunii prea puțin deliberate a traducătorului.

Este important de subliniat că, adesea, deși deprinde modele de exprimare dintr-un anumit loc al textului, nu le utilizează neapărat în porțiunile corespondente ale textului pe care îl construiește. Altfel spus, chiar dacă tehnicile deprinse pot fi utilizate în secvențele românești corespunzătoare celor care au procurat respectiva cunoaștere, relația aceasta nu este strictă, traducătorul utilizând procedeele achiziționate conform nevoilor pe care el le resimte.

Chiar dacă, sub aspect formal, prezintă situația inversă, exemplele de mai jos pledează în aceeași direcție cu precedentele.

VIII.4.2.8. Cît se poate de simplu și de sugestiv este cazul reprezentat de: „lău-se și se rase” (*Gen.*, 41, 14), alături de: „Meg borotualkozec” ‘îl bărbieră’ și de: *totonderunt* (unde se poate crede și că adăugirea din textul românesc este una de tip educativ și civilizatoriu). Dincolo de aceasta, însă, prin augmentarea elementelor textului, de data aceasta, traducătorul încearcă același lucru ca și mai sus: construirea unui text inteligibil, coerent și complet pentru mentalul cititorului său. Tot astfel se petrec lucrurile și în secvențele de mai jos: „Și du Aron și ficiorii lui la ușa cortului și spală ei cu apă” (*Ex.*, 29, 4), față de: „(...) cumque laveris patrem et filii aqua” și: „(...) es mosd meg öket vizzel” ‘și spală-i pe ei cu apă’; „Și dzise lor, muierilor” (*Gen.*, 31, 5), față de: „dixitque eis” și de: „es monda ö nekic” ‘și le spuse el lor’; „Și întrînd la el Iosif dzise Iacov lu Iosif” (*Gen.*, 48, 3), față de: „es monda Iosephnec” și de: „et ingresso ad se ait”; „Și făcu Domnezeu mari pești, ce se chiamă chitul” (*Gen.*, 1, 21), alături de: „creavitque Deus cete grandia” și de: „Es terömte az Isten nagy Cethalakatt”²⁷⁴; „Iară să o vor fora de la dinsul, plătească stăpînu-său acel dobitoc ce au furat” (*Ex.*, 22, 12), față de: „quod si furto ablatum fuerit restituet damnum domino” și de: „Ha kedig elortandgác töle, fizesse meg as WRnac” ‘și dacă au luat-o de la el, să o plătească stăpînului’; „Și voiu învărtoșa inima lu *faraon* cum să meargă după voi, și mă voiu slăvi în

²⁷⁴ În textul românesc, nu doar aparent, ci realmente avem a face cu o glossă internă. Deosebirea de textul maghiar (deoarece, în textul latin nu apare nimic de acest fel) stă în aceea că termenul utilizat acolo s-ar putea reda prin ‘pești Chit’, sau ‘pești de tipul, din categoria, Chit’.

faraon și în toată gloata lui” (*Ex.*, 14, 4), unde termenului subliniat nu-i corespund, în textele maghiar și latin, decât niște pronume (*ö*, respectiv *eius*), abia a doua ocurență fiind realizată prin nume.

VIII.4.3. O categorie destul de bine reprezentată cuprinde situațiile în care traducătorul își construiește textul intervenind în mod deliberat pentru a face felurite mici completări care au rolul de a explicita textul pentru cititor, creînd astfel diferențe minore față de versiunile model. Urmărind permanent două versiuni care prezintă, una față de cealaltă, destule deosebiri de tot felul, traducătorul român ajunge la înțelegerea clară a faptului că textul poate prezenta felurite diferențe, datorate surselor, traducătorilor și limbilor. Observația aceasta îl inspiră, devenind model de acțiune. Situațiile următoare sînt indici ai unei anumite independențe a traducătorilor, ce selectează, combină și chiar crează spre a-și edifica propriul text. Întrucît un astfel de tip de acțiune nu poate fi eficient fără o bună stăpînire a unui aspect literar apt să permită asemenea prelucrări ale textului, se înțelege și că traducătorul român dobîndise, prin observație și exercițiu, știința utilizării instrumentelor de exprimare, în chipul modelelor sale și în acord cu cerințele (scopurile) traducerii sale.

VIII.4.3.1. Sub *Gen.*, 8, 6 apare: „Și deaca trecură 40 de zile, deschise fereastra spre corabie, ce era el făcut” (PO) alături de: „cumque transissent quadraginta dies aperiens Noe fenestram arcae quam fecerat” și de: „Negyuen nap vtán meg nyita Noe a Bárkanac ablakat, mellyt chinalt vala”. Se vede că traducătorul român învățase deja că, pentru a-și împlini nevoile referitoare la relația cărții cu cititorul și cu auditoriul, nu este strict necesar să traducă cuvînt cu cuvînt (motiv pentru care numele *Noe* lipsește, și a cărui subînțelegere în limba română este implicită).

VIII.4.3.2. Mult mai amplă apare implicarea traducătorului PO sub *Gen.*, 8, 7: „Și slobodzi un corb a zbură, care ieși și nu se turnă pînă nu secară apele spre pămînt”. În textul latin apare: „dimisit corvum qui egrediebatur et non revertebatur donec sicarentur aquae super terram”, iar în versiunea maghiară: „es egy Hollot bochataki: *Melly idestoua iara*, mind addig, mig elszaradanac a vizec a földröl”, ceea ce

corespunde mai bine textului ebraic: וַיִּצְוָה יְהוָה אֶת-יִצְחָק לֵאמֹר (acesta) zbură încoace și încolo²⁷⁵. A *zbură* din textul românesc, așadar, este o precizare a traducătorului român, textele latin și maghiar prezentînd forme ale unui verb de deplasare utilizat mai ales pentru animale terestre, care se deplasează aproape exclusiv prin pășire și nu pot zbură. Mai este de remarcat și prezența negației duble, populare.

VIII.4.3.3. Pe aceeași linie merge și *Gen.*, 7, 21: „Și se strică tot trupul ce se leagănă spre pămînt, pasărilor, și vitele, dobitoacele, în jigăanii, și oameni” (PO), care urmează versiunea latină: „consumptaque est omnis caro que movebatur super terram volucrum animantium bestiarum omniumque reptilium quae reptant super terram universi homines”, versiunea maghiară fiind, precum cea a lui Luther, mai directă: „Es minden Húss meg hala, melly a földén jár vala, a Madarakba, a Barmakba, a Vadakba, mind azokba, kic mozognac é földē, es minden Emberekbe”²⁷⁶. Rom. *a se strica* nu poate reda magh. *meg hala* ‘muri’, ci lat. *consumo*, de asemenea, rom. *a se legăna* redă lat. *move* și nu magh. *jár* ‘a umbla, a merge’. Fără a fi singular acest procedeu, PO prezintă o abatere destul de însemnată de la litera textului (afît latin, cît și maghiar), căci nu mai explicitează caracteristica fundamentală a reptilelor, aceea de a se tîrî pe pămînt. Gestul de a omite această caracteristică poate fi interpretat ca unul de independență față de litera textului sacru și față de traducerile model, în vederea

²⁷⁵ În traducerea lui Luther apare: „und ließ einen Raben ausfliegen; der flog immer hin und her, bis die Wasser vertrockneten auf Erden”. Privind la textul grecesc: καὶ ἀπέστειλε τὸν κόρακα. Καὶ ἐξελθὼν οὐκ ἀνέστρεψεν ἕως τοῦ ξηρανθῆναι τὸ ὕδωρ ἀπὸ τῆς γῆς, se vede că soluția de aici diferă radical de precedentă. Totuși, soluția *Vulgatei* pare mai curînd una de compromis, la nivel formal conținînd o negație care nu există în textul ebraic („non revertebatur”), dar care trimite către *Septuaginta*, la nivelul sensului general, prezentînd aceeași imagine a unui corb, rătăcitor, dar nu pierdut.

²⁷⁶ „Da ging alles Fleisch unter, das sich auf Erden regte, an Vögeln, an Vieh, an wildem Getier und an allem, was da wimmelte auf Erden, und alle Menschen”.

adecvării la uzurile limbii române, cititorul român obținând înțelegerea fără a fi necesară respectiva precizare²⁷⁷.

VIII.4.3.4. Structura: „muierile ficiorilor lui” (PO, *Gen.*, 7, 13), față de: „tres uxores filiorum” și de: „az öfiainac *harom* Felesegiuel” ‘ale feciorilor săi trei soții’ se arată a fi lipsită de precizarea, nenecesară (întrucât, în același verset, numele fiilor lui Noe fuseseră deja menționate), a numărului soțiilor fiilor lui Noe.

VIII.4.3.5. Invers, sub *Ex.*, 12, 37: „bărbați pedestri, fără pruncii și muierile”, față de: „gyalog firfiac, gyermeknekül” și „peditum virorum absque parvulis”, PO aduce o completare, necesară din perspectiva traducătorului²⁷⁸.

VIII.4.3.7. Precum se observă, în precedentele situații autorul traducerii românești adaugă de la sine elemente care nu apar în nici unul dintre cele două modele. Probabil că, în opinia sa, aceste elemente aveau darul de a face textul limpede, ferind cititorul de eventuale

²⁷⁷ Cu toate acestea, trebuie menționat că, alături de o situație precum „jiganiu vii” (*Gen.*, 1, 20), unde este vorba despre „reptile animae viventis”, în magh.: „Chuszo Maszo eleuen Allatokatt”, sau *jigăni* (*Gen.*, 1, 30), corespunzând lat. *reptilia* și magh. *férget*, în alte locuri apare același cuvânt dar cu un sens mult mai generic: *jigăni* (*Gen.*, 1, 24), adică: „animam viventem”, în magh.: „élő Allatokatt”, culminând cu locul în care Adam dă nume tuturor animalelor de pe pământ: „că oare cum au chemat Adam toate *jigăniile* așa li-e numele” (*Gen.*, 2, 19), „omne enim quod vocavit Adam *animae viventis* ipsum est nomen eius”, „Mert valamint neuezneye az Ember az *élő állatokatt*, a lenne neuc”, unde textul latin și cel maghiar vorbesc despre ‘vietăți’. Există, însă și situații încărcate de ambiguitate la nivel formal, cea mai semnificativă fiind cea de sub *Gen.*, 3, 1: „Și șarpele era mai alnic de toate *jigăniile* pământului”, „ES A Kegyó rauazb vala minden mezei *Vadnal*”, „sed et serpens erat callidior cunctis *animantibus* terrae”, unde este vorba tot despre ‘vietăți’.

²⁷⁸ Este evident că la exod au participat, în afară de barbații al căror număr se dă, nu doar copiii, ci și femeile, lucru nementionat în mod explicit în celelalte texte. Având, însă, în vedere, că acest lucru nu putea scăpa nici celor ce au scris textul ebraic, nici tuturor traducătorilor care au urmat, fiind o chestiune de logică elementară, dintr-o perspectivă mai severă, această precizare poate fi considerată ca o imixtiune a traducătorului în text.

neînțelegeri. Fiind actul traducerii, prin sine, un proces complex și solicitant, pîndit de numeroase inconsecvențe, lipsa de regularitate la nivelul întregului text, a unei astfel de activități reparatorii și preventive este explicabilă. Simpla prezență a unor astfel de procedee – însoțite de toate eforturile și, precum se vede, destul de bine susținute prin cunoștințele și abilitățile necesare –, este în măsură să arate un traducător cît se poate de orientat către cititor.